

Akademie věd České republiky

Teze doktorské disertační práce
k získání vědeckého titulu „doktor věd“
ve skupině věd historických

**Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové
na Moravě a v českém Slezsku**

Komise pro obhajoby doktorských disertací v oboru archeologie

Jméno uchazeče: Milan Salaš

Pracoviště uchazeče: Moravské zemské muzeum, Brno

Brno 2007

Doktorská disertace byla vypracována v Moravském zemském muzeu v Brně

Autor: PhDr. Milan Salaš, CSc., Moravské zemské muzeum Brno

Oponenti:

Stanovisko k disertaci vypracoval : Archeologický ústav AV ČR Brno
Archeologický ústav SAV Nitra

Autoreferát byl rozeslán dne

Obhajoba disertace se koná dne před komisí pro obhajoby
doktorských disertací v
v hod.

S disertací je možné se seznámit v knihovně Archeologického ústavu AV ČR v Praze

Předseda Komise pro obhajoby doktorských disertací
v oboru archeologie

PhDr. Ivan Pavlů, DrSc.
Archeologický ústav AV ČR Praha

OBSAH

Časoprostorová specifikace	4
Vymezení pramenného fondu, jeho kritika a současný stav	5
K analýze nálezového fondu	6
Možnosti a úskalí historické interpretace depotů s přihlédnutím k moravským nálezům.....	16
Přínos práce a závěry	40
Seznam nejdůležitějších publikovaných prací uchazeče se vztahem ke zkoumané problematice	42
Samostatné recenze na publikované monografie	43
Výběr z literatury použité v disertaci	44
Summary	57

Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a v českém Slezsku

Časoprostorová specifikace

Ačkoliv bronzové depoty představují jeden z nejvýraznějších historických fenoménů staršího metalika, na Moravě se dosud nedočkaly souhrnného zpracování. Vzhledem ke značnému rozsahu sledovaného druhu nálezového fondu bylo nutno chronologický interval předkládané studie záměrně zúžit na střední až pozdní dobu bronzovou. Toto časové rozpětí je nicméně ovlivněno i historickými aspekty. Frekvence kovových depotů kulminuje na Moravě jednak v klasické únětické kultuře starší doby bronzové a jednak v době popelnicových polí. Nejvýraznější zlom nastal koncem starší doby bronzové a na rozhraní starší a střední doby bronzové, kdy ve středním Podunají došlo k určité stagnaci až krizi metalurgické produkce a k nejmarkantnějšímu poklesu výskytu měděných a bronzových depotů. Počátek střední doby bronzové přináší s novou kulturní a surovinovou orientací oživení metalurgické aktivity, provázené novou vlnou ukládání depotů a tento stupeň je proto v této práci také výchozím horizontem sledovaného časového úseku. Kovové depoty se pak vyskytují téměř kontinuálně až do samotného závěru doby bronzové (H B3), který zde představuje druhý krajní bod sledovaného intervalu.

Bronzové depoty z výše vymezeného rozpětí stupňů B B-H B jsou v této studii shromážděny z celé historické oblasti Moravy a moravské části Slezska. Toto teritorium nacházíme v období popelnicových polí (PP) diferencované mezi dva kulturní okruhy – středodunajský na jihu a lužický na severu. V předcházejícím průběhu střední doby bronzové je vývoj na jižní Moravě reprezentován středodunajskou mohylovou kulturou (SMK), severněji se však kulturní poměry vyznačují odlišnou dynamikou vývoje. Zatímco na jižní Moravě je stupeň B B1 již plně ve znamení SMK, na střední a severní Moravě přežívala nejméně do stupně B B1 věteřovská skupina. Původní představa následného krystalizačního procesu kultury lužických popelnicových polí (KLPP), v němž byly rozeznávány jak prvky věteřovské, tak mohylové, se v posledních letech

opouští. Novými výzkumy je zde prokazována existence mohylové kultury, která se za působení již zformované jihomoravské SMK a vlivů z karpatské oblasti vyvíjí z déle přežívající věteřovské skupiny.

Vymezení pramenného fondu, jeho kritika a současný stav

Chápání depotu jakožto samostatné kategorie nálezového fondu se postupně formovalo během druhé poloviny 19. století. Podle první precizní a dodnes uznávané definice O. Monteliem (1903, 10-11), která je východiskem pramenné identifikace i v této práci, depot představuje garnituru nejméně dvou záměrně a současně uložených artefaktů, které ale nesmějí být součástí hrobové výbavy nebo představovat sídlištní pozůstatky ve smyslu náhodného seskupení nálezů ve vrstvě či jámě. V české terminologii se pro zkoumanou kategorii nálezového fondu používá termín jak depot, tak synonymně hromadný nález. Zatímco hromadný nález je výraz ryze archeologický, odvozený přímo z nálezové situace, termín depot představuje méně archeologizovaný pojem, více tedy reflektuje historický kontext. Univerzálnějším termínem deponitum se rozumí všechny záměrně uložené movitosti, které jsou tímto deponováním vyřazeny z používání a oběhu. Sem pak kromě vlastních depotů spadají i hrobové milodary a také některé tzv. ojedinelé nálezy (Menke 1982; Willroth 1985a; 1985b, 21; Ille 1987: *Einstückhort*, *Einstückdepot* – jednokusé deponitum či nefunerální monodeponitum), u kterých však většinou nelze objektivně rozhodnout o způsobu jejich geneze; proto také tato komponenta archeologické pramenné struktury nebyla v předložené práci zohledněna.

Vysoká míra integrity a vypovídací schopnosti depotů bohužel bývá v praxi často negativně ovlivňována řadou vnějších činitelů, tedy subjektivně rizikovými faktory, nevyplývajícími z podstaty pramene. V důsledku nepříznivých okolností a průběhu nálezů často unikají důležité pramenné informace, což může vést až k nežádoucím extrémům, kdy skutečný depot buď vůbec není rozpoznán, nebo naopak bylo jako depot interpretováno náhodné seskupení artefaktů, případně může být za depot mylně

považována i taková garnitura artefaktů nebo její část, která byla náhle opuštěna nebo zničena. Analyzovaný fond je proto vždy nejprve nutno podrobit pramenné kritice, která se musí zaměřit jak na samotnou nálezovou situaci (vnější kritika), tak na vlastní inventář depotů (vnitřní kritika).

Ze sledovaného území se podařilo podchytit a shromáždit ze 114 katastrů celkem 165 poměrně spolehlivých bronzových depotů (chronologické skupiny 1-4 katalogového soupisu). Kromě toho bylo pro úplnost podchyceno třicet sedm souborů střední až pozdní doby bronzové (5. katalogová skupina), které jsou jako nálezové celky z nějakých důvodů sporné. Depoty skupin 1-4 jsou však co do spolehlivosti a kompletnosti také ještě značně diferencovány. U řady depotů chybí údaje o nálezových okolnostech a nálezové situaci, u čtvrtiny depotů neznáme okolnosti nálezů a zhruba jen třetina registrovaných celků představuje víceméně intaktní, uzavřené nálezové celky. Kompletní a ověřitelný inventář lze prokázat pouze u šesti depotů. Naopak v důsledku nepříznivých nálezových okolností a pozdějších manipulací došlo u některých depotů k druhotným intruzím cizích artefaktů, případně ke kontaminacím s jinými nálezy (např. Borotín, Šlapanice, Boršice 1-2). Kromě toho docházelo občas při recentních manipulacích u již autenticky fragmentárních a deformovaných depotových artefaktů k jejich dalšímu poškozování, většinou deformacím nebo rozlomení v původních ohybech.

K analýze nálezového fondu

Depotový inventář je natolik bohatý a pestrý, že v něm nalezneme prakticky všechny základní typologické kategorie, třídy a druhy bronzové industrie. V publikované monografii je značná pozornost věnována typologicko-chronologickému rozboru inventáře depotů, zejména pak těm třídám a druhům, které jsou významné chronologicky nebo chorologicky a které se tak staly východiskem při vypracování horizontů depotů a vymezení jejich kulturních vazeb a vztahů. Zvýšená pozornost byla věnována především těm taxonům, které dosud nebyly zpracovány v edici

Prähistorische Bronzefunde, nebo u kterých byla pramenná základna významně obohacena novými nálezy bronzových depotů, především z Polešovic, Mušova 2 und Služina.

V chronologii depotů bylo rozpracováno jak pro severní, tak pro jižní Moravu několik horizontů depotů. Nejstarší horizont sledovaného časové úseku označujeme podle tří výrazných depotů jako horizont Hodonín-Přítluky. Tento horizont můžeme na jižní Moravě považovat za jeden z fenoménů, provázejících nástup SMK, která zde byla ve stupni B B1 již plně zformovaná. Z hlediska prostorového rozšíření se nejvýrazněji projevují typy, které jsou autochtonní nebo severokarpatské provenience. Zastoupením srpovitých jehlic a plechových spirál lze depoty horizontu Hodonín-Přítluky nejlépe přirovnat k jihozápadoslovenské skupině depotů horizontu Koszider v oblasti dolního Ponitří a Pohroní, s nimiž mají jihomoravské depoty společné kulturní prostředí – středodunajskou a karpatskou mohylovou kulturu. S celkovým rozšířením karpatských depotů kosziderského horizontu, vázaných především na slovensko-maďarský tok Dunaje a přilehlých větších přítoků, situování depotů na jižní Moravě dobře koresponduje, neboť je zde nacházíme pouze na dolním toku Moravy a Dyje. Jihomoravské depoty staršího mohylového stupně lze tak považovat za nejseverozápadněji vysunutou skupinu karpatských depotů kosziderského horizontu a jejich inventář lze spolehlivě datovat na úroveň stupně B B1 ve smyslu K. Willvonsedera a F. Holsteho a synchronizovat s bavorským horizontem Lochham. Současně se moravské depoty tohoto horizontu jeví jako chronologicky i prostorově sevřená skupina, kterou s výjimkou vlastní obsahové skladby jednotlivých celků nelze dále rozdělit.

Druhý středobronzový horizont depotů Hradisko-Hulín odpovídá rámcově mladšímu úseku SMK a lze jej synchronizovat s původním Reineckovým stupněm B C2, českým horizontem Plzeň-Jíkalka a karpatskými horizonty Dreveník II-Forró, případně se může částečně překrývat ještě i s počátky horizontů Ožd'any-Ópályi. Charakterizuje jej kombinace dvou chronologicky významných skupin taxonů. Starší z nich obsahuje

mohylové typologické jednotky, jejichž vývoj končí na rozhraní střední a mladší doby bronzové, mladší skupinu naopak tvoří takové taxony, jejichž vývojová řada v tomto horizontu teprve začíná a pokračuje v následném období PP. Z depotů horizontu Hradisko-Hulín tato mladší složka chybí pouze v Přerově-Předmostí a Vedrovicích 1. Zatímco Přerov-Předmostí lze podle plechových spirál s vybíjenou a plastickou výzdobou datovat do mladšího mohylového úseku, u Vedrovic 1 nelze vyloučit poněkud starší zařazení. Vzhledem k absenci údajů o okolnostech a situaci tohoto depotu se však jedná o celek co do uzavřenosti ne zcela spolehlivý, a tak musíme střední mohylový stupeň mezi horizonty Hodonín-Přítluky und Hradisko-Hulín považovat za depotový hiát.

Depoty horizontu Hradisko-Hulín globálně reprezentují mladší úsek středobronzových mohylových kultur. Většina depotů tohoto horizontu vykazuje oproti horizontu Hodonín-Přítluky rozdílné prostorové rozmístění - pět ze sedmi depotů se nachází v oblasti středního Pomoraví, kde došlo ke krystalizaci severomoravské větve KLPP a která je v následujícím vývoji již součástí lužického kulturního okruhu. Obsahová struktura středomoravských depotů se přitom od obou jihomoravských (Kubšice, Vedrovice 1) výrazně odlišuje, většinové zastoupení v nich tvoří šperky a součásti oděvu, čímž tato skladba dobře odpovídá většině depotů následné severomoravské skupiny KLPP. Naproti tomu Kubšice jako výrazný celek jihomoravský jsou depotem s dominantním podílem slítků a srpů, tedy typickým představitelem obsahové skupiny depotů B3, která je celkově výrazným specifickým středodunajské oblasti, zvláště ve starší fázi PP, v severnější lužické sféře se téměř nevyskytuje. Depoty horizontu Hradisko-Hulín se v obou kulturních oblastech odlišují navíc funkčním stavem artefaktů: zatímco oba jihomoravské jsou typickými zlomkovými depoty, ve středomoravských (Hradisko 1, Hulín, Tučapy) převládají artefakty ve funkčním stavu.

Odlišnosti v obsahové skladbě depotů sledovaného horizontu mezi střední a jihozápadní Moravou umocňují ještě rozdíly kulturně provenienční. Většina taxonů

zastoupených ve středomoravských depotech je rozšířena v předlužické a lužické oikumeně a představuje tak v podstatě autochtonní složku. Mimo to jsou tu prokázány také nesporné importy vzdálenější, severní až severozápadní provenience a u několika taxonů lze rozpoznat také vlivy západní, popřípadě i karpatské, ty jsou nyní ale s výjimkou Tučap mnohem sporadičtější a méně frapantní, než tomu bylo u jihomoravských depotů horizontu Hodonín-Přítluky. Naproti tomu v inventáři depotu Kubšice žádné výraznější cizí prvky nebo vlivy nelze až na slitky identifikovat. Depoty ve středním Pomoraví reprezentují proto již v závěru mohylového vývoje zcela jiné kulturní prostředí, které lze nepochybně spojovat s nastupující, resp. zřejmě již před stupněm B D v tomto prostoru zformovanou severomoravskou skupinou KLPP. Na tomto kulturním procesu se výraznou měrou podíly vnější podněty, zejména ze severnějších oblastí, což bylo do značné míry dáno geograficky výhodnou polohou na komunikačně frekventovaných tocích Moravy a Bečvy. Chápeme-li termín horizont depotů Hradisko-Hulín pouze v užším, chronologickém smyslu, lze jej i nadále používat s platností pro celou moravskou oikumenu v závěru mohylového vývoje. Pokud by však měl vyjadřovat také hledisko kulturní a obsahové, je třeba jeho platnost omezit pouze na příslušný region středního Pomoraví a potom by situaci lépe vystihoval termín regionální skupina depotů typů Hradisko-Hulín.

Z doby popelnicových polí je ve středodunajské oblasti známo 61 depotů, zatímco v lužické 92 depotů; tento nepochybně je chronologicky vázán zejména na mladší fázi PP, kdy je oproti 55 depotům lužické oikumeny pouze 12 depotů středodunajských. Na horizont Hradisko-Hulín chronologicky bezprostředně navazuje, zčásti se s ním možná i překrývá, horizont časněho stupně PP Blučina. Ten lze dobře synchronizovat s karpatskými horizonty Ožd'any a Ópályi, v západním sousedství se starší částí horizontu Lažany II, stupně Riegsee a tím také se starší částí stupně B D. Pro jižní Moravu by se tak teoreticky nabízelo rozdělení stupně B D na B D1, čemuž by odpovídal horizont a stupeň Blučina, a B D2, který by pak reprezentoval horizont depotů Drslavice-Ořechov a tomu odpovídající stupeň Baierdorf-Lednice. Horizont

Drslavice-Ořechov se však částečně překrývá i s počátkem stupně H A, a proto nelze zcela lineárně paralelizovat stupně jihoněmecké periodizace s regionálním vývojem na jižní Moravě.

Díky eponymní lokalitě „Cezavy“ u Blučiny se 20 z 22 depotů horizontu Blučina soustředí ve středodunajské části moravské oikumeny. Termín horizont Blučina má svoje opodstatnění pouze na jižní Moravě, neboť v lužické oblasti severní Moravy lze s určitou opatrností do tohoto úseku zařadit pouze depoty Olšany und Kroměříž. Depoty tohoto horizontu se na jedné straně všemi sledovanými parametry liší od regionální skupiny depotů typu Hradisko-Hulín, na druhé straně se jimi shodují s jihozápadomoravským pozdně mohylovým depotem z Kubšic. To svědčí jednak o vývojové kontinuitě ve středodunajském prostoru, jednak o regionální a kulturní podmíněnosti těchto vlastností. Čtrnáct z dvaceti klasifikovatelných depotů horizontu Blučina náleží do funkční kategorie nástrojů, a to především do obsahové skupiny s převahou slítků. Oproti horizontu Hradisko-Hulín je nyní zřetelnější vazba na západní oblasti, v terminologicky nadřazeném stupni Blučina, zahrnujícím i keramiku, lze však postihnout i spojení s Karpatskou kotlinou (srov. Říhovský 1982a, 87).

Ve starším stupni PP, který na Moravě odpovídá mladší části stupně B D (B D2) a stupni H A1, dochází k nejvýraznější kulminaci ve výskytu depotů. Ve středodunajské a méně pregnantně i v lužické oikumeně Moravy lze identifikovat dva následné horizonty depotů, které mají k sobě chronologicky velmi blízko, takže u 17 z 45 depotů nelze úroveň horizontu rozlišit a je třeba vystačit jen s rámcovým zařazením do staršího stupně PP. Starší z obou horizontů je výrazněji zastoupen ve středodunajské oblasti (horizont Drslavice-Ořechov), zatímco v lužické jsou mu přibližně synchronní pouze depoty Hradisko 2, Mankovice und Opava-Kateřinky, které lze pracovním zahrnout do lužického horizontu depotů Mankovice. Na rozdíl od svého středodunajského protějšku je tento horizont chronologicky poněkud užší, chybí zde starší složka, která by odpovídala ještě mladší části stupně B D, a tak horizont Mankovice lze synchronizovat s rozhraním stupňů B D/H A1 a počátkem stupně H A1. Podobně jsou vůči sobě

intervalově poněkud posunuty oba mladší horizonty staršího stupně PP: zatímco středodunajský Mušov 2 odpovídá stupni H A1 a karpatskému horizontu Kurd, interval lužického horizontu Přestavky zasahuje až na rozhraní staršího a středního stupně PP (H A1/H A2).

Rozdíly v obsahové skladbě a stavu dochování artefaktů nejsou nyní mezi depoty kultury středodunajských popelnicových polí (KSPP) a kultury lužických popelnicových polí (KLPP) tak markantní, jak tomu bylo v předcházejících případech. Pro oba středodunajské horizonty tohoto stupně jsou příznačné zlomkové depoty s dominantním podílem nástrojů a slitků. Pokud jsou tu depoty s převládajícím inventářem šperků a součástmi oděvů, nalezneme je na severní hranici středodunajské oikumeny či dokonce až v regionech kulturně styčných s lužickým prostředím, na periferii oikumeny nebo mimo ni. Téměř ve všech středodunajských depotech obou horizontů staršího stupně PP absolutně nebo dominantně figurují nefunkční artefakty. Pouze v Malhostovicích 2 je poměr vyvážený a pouze v Suché Lozi a Nemojanech 2 převládají předměty ve funkčním stavu, přitom tyto tři celky vybočují ze středodunajského rámce i obsahovou skladbou a také geografickým situováním jsou zde anomální. V depotech lužických horizontů Mankovice und Přestavky jsou depoty s převahou nefunkčních artefaktů sice rovněž majoritní (14:8), na rozdíl od středodunajské situace je tu však toliko jeden depot z neznámé lokality tvořený výhradně nefunkčními předměty a naopak jsou tu tři depoty (Jaroměřice 2, Křenovice, Žárovice-Hamry 6), které obsahují jen celé a funkční artefakty. Pět ze šesti lužických depotů s více či méně výraznou převahou funkčních předmětů se nachází v oblasti Moravské brány a Opavska (Branka, Lešná-Poruba, Loučka u Lipníka, Mankovice, Opava-Kateřinky) a mohly by sem patřit také depoty Kobeřice-Rohov a Podolí-Bohučovice, pokud bychom je datovali do staršího stupně PP. Až na Branku, případně Kobeřice-Rohov, tyto severní depoty spadají do funkční kategorie šperků a součástí oděvů. Jinak v lužických depotech staršího stupně PP mírně převládají depoty nástrojů, doplněných případně slitky (11 depotů) nad depoty s dominantním zastoupením šperků

a součástmi oděvu (9 depotů). Je přitom ale nápadné, že až na Pravčice 2 a Přestavlky a s výjimkou kulturně již poněkud odlišného Opavska se depoty s převahou nástrojů nacházejí pouze západně od řeky Moravy, jako by skladbou podléhaly depozitní normě, shodné se středodunajským sousedstvím. Depot Pravčice 2 patří v daném horizontu k nejjihněji situovaným lužickým depotům a navíc dominantním podílem slitků patří do typicky středodunajské obsahové skupiny B3. Na obdobnou situaci v Přestavkách ukazuje vedle celkové obsahové skladby s převahou nástrojů, většího počtu kusů a vysoké fragmentarizace také přítomnost řady taxonů obecně podunajsko-karpatské provenience.

Na rozdíl od horizontu Blučina se v inventáři depotů staršího stupně PP mnohem markantněji projevují vlivy z karpatské oblasti. V regionální depotové skupině typu Drslavice na jihovýchodní Moravě se karpatské importy koncentrují v takové míře, že je lze vysvětlovat nejspíše menší migrační vlnou ze severovýchodní části Karpatské kotliny. Přes jihovýchodní Moravu infiltrovaly karpatské vlivy Pomoravím k severu, takže je lze zachytit, i když ve sporadickéjší míře, rovněž v lužických depotech horizontu Mankovice. V následném horizontu Přestavlky tyto vlivy pronikají ještě dále na severozápad, jejich intenzita ale slábne. Současně se do skladby lužických depotů jižně a západně od Moravské brány promítají rovněž vlivy z přilehlé oblasti středodunajské, což se projevuje nejen v obsahové skladbě včetně vyššího podílu nefunkčních předmětů, ale i celkovým rozšířením a proveniencí řady taxonů. Ve středodunajském horizontu Mušov 2 lze zaznamenat působení vnějších vlivů různé provenience, jak karpatských, tak severních a západních, ale pouze ojediněle a nahodile. Pozoruhodnou novinku představují nyní výsledky kontaktů s Podrávím a Posávím, ani ty však nejsou příliš početné a ojediněle infiltrovaly až na sever do lužických depotů Borotín a Přestavlky.

Zřejmě poměrně krátce trávající střední stupeň PP (cca H A2) je na Moravě ve znamení výrazné redukce depotů, zejména ve středodunajském prostředí. Adekvátnímu horizontu, označenému jako Lešany 2-Železné, odpovídá typologickým jádrem svých

inventářů sedm depotů, které až na Vlčnov náleží lužické oikumeně. Z nich Slatinice a Vlčnov se jeví jako relativně nejstarší a mající velmi blízko k nejmladším depotům horizontů Mušov 2-Přestavlky, naopak mladší pozice – snad až na rozhraní stupňů H A/H B - by přicházela v úvahu u depotu z Měrovic. Od předcházejícího horizontu Přestavlky se nyní většina depotů vyznačuje převahou kruhového šperku, který se nachází ve funkčním stavu. Těmito vlastnostmi se tak horizont Lešany 2-Železné hlásí spíše již ke struktuře depotů mladší fáze PP (H B). Převahu nefunkčních kusů vykazuje pouze středodunajský depot z Vlčnova, který má ostatně chronologicky blízko k předchozímu zlomkovému horizontu Mušov 2, a také depot Lešany 2, který je v daném horizontu jediným celkem s převahou nástrojů, konkrétně srpů.

V mladší fázi PP (H B) lze na Moravě spolehlivě chronologicky rozlišit pouze dva horizonty depotů, které je možno ztotožnit jednak s mladším (H B1) a jednak s pokročilým až pozdním stupněm (H B2-3) PP. V této fázi pokračuje asymetrické kulturně-prostorové rozložení depotů, takže v lužickém prostoru se v horizontu Křenůvky soustředí zhruba čtyřnásobně více depotů než ve středodunajské oikumeně Moravy. Bez ohledu na kulturní příslušnost je pro depoty mladší fáze PP příznačná výrazná převaha funkčních předmětů. Rozdíly mezi depoty středodunajskými a lužickými přetrvávají ale v jejich obsahové skladbě, i když nutno připustit, že ve středodunajském prostředí toto srovnání přestává být pro nízký počet takto datovaných depotů dostatečně objektivní. Zde totiž dva z pěti depotů (Tetčice 1, Tetčice 2) jsou tvořeny převážně nástroji (sekerky, srpy), ve zbývajících však absolutně nebo dominantně figurují šperky a součásti oděvu. V lužické zóně oproti pouze jedinému depotu s převahou nástrojů (Služín) stojí deset depotů s typologicky homogenní šperkovou garniturou nebo s převahou různých typologických tříd šperků. K nim by měly být přiřazeny ještě také Loštice a Malhostovice 1, kde různé typologické třídy šperků jsou početně výrazně převýšeny menšími uzavřenými litými kroužky, jejichž funkci lze hledat nejspíše v doplňcích oděvu. Na rozdíl od předchozích horizontů nelze nyní v náplni depotů postihnout žádné výraznější vnější působení, relativně častější jsou

jedině opět předměty karpatské provenience, které se ocitají v depotech zejména poblíž karpatského oblouku. Horizont depotů Klentnice-Křenůvky lze díky některým chronologicky specifickým taxonům dobře synchronizovat s českým horizontem Jenišovice-Bošín a s karpatskými horizonty Somotor-Lúčky a Hajdúböszörmény, v jihoněmecké periodizaci odpovídá stupni H B1.

Poslední výrazný horizont depotů, pro který je ponecháno označení Boskovice, je na Moravě postižitelný pouze v lužickém prostoru. Reprezentuje pokročilý stupeň PP a odpovídá zhruba stupni H B2. Ve středodunajské oblasti by tomuto horizontu chronologicky měl odpovídat pouze depot ze Syrovína a ani u něj není kulturní příslušnost jednoznačná, neboť leží při jižní hranici uherskohradištského regionu, který se v mladší fázi PP velmi pravděpodobně stává součástí lužické oikumeny. Kulturní příslušnosti Syrovína do středodunajského prostředí by nicméně nasvědčovala jeho skladba, kterou tvoří pouze sekerky a srpy. V synchronních lužických depotech se s obdobnou skladbou setkáváme pouze ve třech depotech z Boskovic, v ostatních, jedenácti depotech zde převládají šperky, buď absolutně a typologicky homogenně, nebo dominantně ve smíšených garniturách. Téměř všechny depoty horizontu Boskovice včetně Syrovína se vyznačují výraznou převahou předmětů ve funkčním stavu. V náplni depotů se nyní výrazněji neprojevují žádné vnější vlivy a impulsy, jedinou výjimkou jsou některé taxony západní provenience. V horizontu Boskovice již skončila tradice karpatské infiltrace, která započala ve skupině depotů typu Drslavice a vyzněla v předchozím horizontu Křenůvky.

Horizont Boskovice lze na jedné straně dobře oddělit od předchozího horizontu Křenůvky, na druhé však jej nelze spolehlivě vymezit vůči následnému pozdnímu stupni PP, který by měl odpovídat jihoněmeckému H B3. Pouze depoty obsahující thráko-kimmerijské bronzы (Černotín, Štrambersk 5) by snad bylo možno podle depotů s analogickými taxony (Karmin III, Gamów, Mošanec) posunout až do samotného závěru stupně H B. Tyto thráko-kimmerijské artefakty karpatské až východoevropské provenience (především postranice udidel typu Černogorovka v Černotíně) by ovšem

zatím představovaly vůči horizontu Boskovice jediné rozlišovací kritérium. Další dvě specifické postranice obsahuje také depot z Krhové a byť jsou zcela odlišného typu, nabízí se vzhledem ke společnému situování všech tří depotů v jednom regionu otázka, zda jak Černetín se Štramberkem 5, tak Krhová nesouvisí s vlnou východních vlivů a pohybem nomádských etnik. Potom by zřejmě bylo vhodnější spíše než o samostatném horizontu Černetín hovořit pouze o regionální skupině depotů typu Černetín.

V geografickém rozložení lze na Moravě rozeznat 18 více či méně výrazných regionů, ve kterých se koncentruje naprostá většina depotů. Prostor mezi všemi těmito regiony zůstává většinou zcela bez depotů nebo pouze s jednotlivými depoty - mimo tyto regiony je situováno jenom 16 depotů. Některé regiony jsou z větší části přirozenými geomorfologickými jednotkami a někdy také více či méně nápadnými či výraznými útvary (např. Pavlovské vrchy, Výhon s návrším „Cezavy“, Vyškovská brána, severní úsek Boskovické brázd). Většina těchto depotových regionů představuje nadčasový fenomén, neboť se v nich soustředí depoty jak starší, tak mladší fáze PP, ve třech je přítomno dokonce osm depotů středobronzových. Charakteristickým a nepochybně nikoliv náhodným rysem většiny těchto depotových regionů je, že téměř v každém se nachází také nejméně jedna výšinná lokalita s osídlením ze střední doby bronzové nebo z doby PP a často také s doklady opevnění. V deseti z osmnácti regionů je na takové výšinné a často opevněné lokalitě situován také bronzový depot, v šesti případech dokonce dva i více depotů. Ve dvanácti depotových regionech se alespoň jeden bronzový depot nachází v okruhu do cca 3 km od výšinné osídlené polohy, v šesti případech jsou to dokonce nejméně depoty dva.

Problematiku synchronizace jednotlivých depotů s příslušnými výšinnými lokalitami v regionech nelze za současného stavu výzkumu uspokojivě řešit. Nehledě na mnohdy sporné nebo vůbec neurčené datování fortifikací často nemůžeme spolehlivě stanovit ani chronologické intervaly využívání výšinných poloh. Snad jedině Příkladky (B B1) a Blučinu (B D) lze bezpečně časově úzce vymezit. U zhruba poloviny lokalit je sice

jejich osídlení včetně případné fortifikace datováno až do mladší fáze PP, to však ještě nevyklučuje jejich využívání ve starších obdobích. Navíc v daných regionech mohly tyto polohy i mimo jejich doložené osídlení sehrávat takovou funkci a zaujímat takové postavení (např. jako významné orientační body, dominantní krajinné prvky nadčasově symbolického významu, v místní tradici zakonzervované jako *genia loci*: srov. Podborský 2000), které archeologicky prokázat prakticky nelze nebo jen obtížně. Při zevrubnějším výzkumu a zpracování se ukazuje, že řada těchto lokalit kromě své funkce hradiska především v mladší fázi PP vykazuje často známky využívání i v jiných obdobích.

Vedle výšinných lokalit jsou další pozoruhodnou komponentou regionů s koncentrací kovových depotů také depoty keramické, které jsou na Moravě doloženy z průběhu starší až mladší doby bronzové (Palátová – Salaš 2002). Ve sledovaném chronologickém úseku je lze prokázat v sedmi regionech, z toho v šesti středodunajských a z toho ve třech jsou oba druhy depozit synchronní. Jejich prostorový kontext podtrhuje okolnost, že ani jeden ze současně podchycených keramických depotů se nenachází mimo tyto depotové regiony.

Možnosti a úskalí historické interpretace depotů s přihlédnutím k moravským nálezům

Poznání a studium depotů jakožto jedné z nejvýraznějších a nejspecifičtějších komponent archeologické pramenné struktury jsou od samého počátku provázeny úsilím o jejich interpretaci a snahou objasnit historické souvislosti a příčiny jejich vzniku. Ve zjednodušeném schématu lze depoty rozdělit do dvou velkých sémantických okruhů podle toho, zda byly ukládány s úmyslem pozdějšího vyzvednutí (reversibilní depozita), či zda deponování mělo být trvalé, nevratné (ireversibilní depozita) a potom depot představuje záměrně finální, archeologizovaný výstup blíže nespecifikované aktivity. Toto základní rozdělení do značné míry předurčuje také interpretační možnosti,

keré lze opět poněkud schématicky promítnout do dvou hlavních modelů – nerituálního (zpravidla reversibilní depozita profánního významu) a rituálního (ireversibilní depozita socio-kultovního významu). Tyto modely v sobě pak zahrnují čtyři základní, v literatuře většinou separátně pojímané interpretační přístupy, které přitom vycházejí nejen z pramenů archeologických, ale také písemných starověkých až středověkých, religionistických a etnologických:

1. V politickém výkladu jsou příčinou ukládání depotů významné historické události, zejména válečné konflikty, vojenské nájezdy či migrace, takže depoty vlastně představují poklady, ukryté ve stavu ohrožení a v obdobích neklidu. Tato interpretace se objevuje nejčastěji u středoevropských archeologů - mezi její nejvýznamnější zastánce patřili P. Reinecke (1930, 111-113; Jockenhövel 1975b, 54-55) a F. Holste (1935; 1962).

2. Výrobní a komerční přístup ve své původní a dnes prakticky již téměř opuštěné podobě považoval depoty za dílenské či obchodní sklady metalurgů, případně putujících slévačů, směňujících na svých cestách své produkty (např. Schumacher 1904; Neustupný 1939). V nejnovějších studiích tradiční profánní význam převládá v té či oné podobě spíše výjimečně (Huth 1996; 1997; Kobař 2000; Stein 1976). Jako zajímavý pokus o nekonvenční přístup lze v rámci výrobního a komerčního modelu zmínit teorii o záměrné „skartaci“ bronzů, tedy jejich stahování z oběhu vytvářením depozit, aby se tím ve vznikající „krizi z nadvýroby“ zvýšila poptávka po bronzových produktech a aby se tím také upevnila nebo zvýšila jejich směnná hodnota (Rowlands 1980; Wells 1983).

3. Za nejrozšířenější a v konkrétních výkladech nejvariabilnější lze pokládat interpretaci kultovní (Brunn 1981; Menke 1982; Rittershofer 1983; Willroth 1985a; Schumacher-Matthäus 1985; Matthäus – Schumacher-Matthäus 1986; Hansen 1991; 1994; Sommerfeld 1994; Hänsel 1997; Blajer 2001), která již od 60. let 19. století pojímá depoty nejčastěji jako obětiny a votivní dary, tedy jako jednostranný projev komunikace či pokusů o komunikaci lidí s nadpřirozenými bytostmi a jevy, různými božstvy nebo i heroizovanými předky. Tato komunikace vycházela z principu *do ut des*,

byla tedy realizována jako neustálá výměna darů a služeb, byla nekonečným obnovováním dluhu a úvěru mezi lidmi a božstvy a jejím smyslem na nejobecnější úrovni bylo zachování či znovunastolení řádu světa – reaktualizace kosmogonie. Kultovní interpretace může nabývat řady konkrétnějších podob. Jednou z nich jsou např. stavební oběti, jindy mohly svoji úlohu sehrávat také rituálně tabuizační normy: předměty zasvěcené či rituálně aplikované se staly posvátnými, byly tabuizovány a aby se zabránilo jejich znesvěcení a profánnímu užití, byly znehodnoceny, rozlámány a na místě rituálního aktu také deponovány, takže se hovoří o sakrálním odpadu (Geißlinger 1983, 323-324; Hansen 1994, 387; Palátová – Salaš 2002, 104, 107 s další lit.). Specifickou variantu religiózního pohledu představuje teorie, kterou rozvinuli zejména H.-J. Hundt (1955) a E. Auer (1958, 31-34) a podle které by bronzové depoty měly představovat výbavu pro onen svět (*Totenschatz, Totengut*), případně by mohly souviset s kultem předků.

4. Další z interpretačních přístupů, který lze zjednodušeně označit jako sociální či sociálně prestižní, se objevil až v 80. letech 20. století. Vychází z etnologicky doložených, zdánlivě zcela iracionálních způsobů získávání a udržování společenské prestiže, ve svém důsledku vedoucích až k likvidaci potenciálních konkurentů a symbolické vertikalizaci sociálních vazeb. Významnou roli v sociálních vztazích a závazcích hraje reciproční systém obdarování, věnování a přijímání darů (Hansen 1994, 372-378; Mauss 1999). V archeologických pramenech jsou však takové aktivity nepostizitelné; samotný výsledek v podobě významného sociálního postavení jedince či skupiny lze sice postřehnout např. v hrobové výbavě, příčiny takového statutu však většinou patří do „archeologie nenalezitelného“. Z hlediska nefunerálních depozit je důležitější okolnost, že společenského uznání a prestiže je možno v málo strukturovaných komunitách dosáhnout též demonstrativním zbavením se vlastního majetku, a to i formou jeho zničení a okázalé destrukce, jak je to dokladováno např. v rituálech Potlatch u severoamerických Indiánů (Ostojka-Zagórski 1992, 131; Hansen 1994, 3, 374; Mauss 1999, 14-15). Za výsledek obdobných rituálů se tak díky takovým

analogiím mohou považovat i bronzové depoty, případně i další depozitní formy, v nichž jsou známky úmyslné destrukce artefaktů. Přitom se připouští, že nepochybně vysoce ceněný bronz byl takto demonstrativně odevzdáván obětováním či votivním deponováním, čímž se docílovalo nejen přízně vyšších, nadpřirozených bytostí, ale i sociálního uznání a upevnění společenského postavení (Bradley 1982; 1990, 138-139; Barrett – Needham 1988, 134-135; Hänsel 1997, 14). Depoty v tomto pojetí spadají formálně do sféry rituální výměny darů, byly sice uloženy jako obětiny, současně ale zvyšovaly prestiž obětujících v očích společnosti.

Tento poslední příklad již naznačuje sémantickou spojitost mezi religiózním a sociálním modelem. Obdobnou vazbu nelze ale vyloučit dokonce ani mezi pojetím religiózním a výrobně komerčním, a to v případě zdánlivě hyperracionálního výkladu o „skartaci bronzů“ za účelem udržení jejich směnné hodnoty. I tento efekt mohl být průvodním jevem obětí a votivních darů a pokud takový kontext připustíme, nelze vlastně rozhodnout, která depozitní motivace byla primární či prioritní. Z toho je zřejmé, že striktní dělení depotů na nerituální (profánní, utilitární) a rituální (sakrační, kultovní) je příliš schematické, mechanické a nemusí plně vystihovat podstatně složitější historickou realitu. V konkrétních případech mohla být situace ještě složitější a nelze vždy zjednodušeně vést ostrou hranici mezi depoty coby dočasně ukrytými majetky a depoty coby obětinami či votivními dary. Obdobně nejednoznačná může být situace s dělením depotů na reversibilní a ireversibilní, neboť původní úmysl buď dočasného, nebo konečného deponování mohly okolnosti změnit. To se týká kupř. soustředěných chrámových pokladů, které byly při ohrožení z původně zamýšleného ireversibilního uložení v posvátných okrscích vyzvednuty a ukryty jinde se záměrem pozdějšího vyzvednutí (Geißlinger 1983, 323; Mandera 1985, 187; Pauli 1985, 197-198; Bouzek 1986). Archeologizovaně stejný efekt měla v archaickém Řecku zcela jinak motivovaná chrámová praxe, při které se obětiny a votivní dary odstraňovaly z chrámu buď pro jejich přílišné nahromadění, nebo proto, že se rozpadaly nebo byly poškozeny. Protože však nesměly být znesvěceny a aby se zabránilo jejich profanaci, byly ukrývány

mimo okrsky (Nilsson 1955, 85; Brunn 1981, 137). Bylo by proto ideální při interpretaci depotů rozlišovat jednak motiv shromáždění a jednak motiv archeologizujícího deponování, neboť oba se mohou v některých případech, byť zřejmě nepříliš častých, lišit. Pro bezprostřední interpretaci depotů by měl být rozhodující motiv archeologizujícího deponování, je však třeba si přiznat, že rozeznat oba motivy přesahuje hranice vyprávěcích schopností archeologických pramenů.

Ve snaze rozlišit obě základní sémantické skupiny, tedy depoty rituální či obětiny v nejširším slova smyslu a depoty nerituální (dočasně ukryté majetky), byla v literatuře navržena pomocná identifikační kritéria (Stein 1976, 29-30; Levy 1982, 22; Hansen 1991, 151-152). Většina z nich není ale až tak důsledně signifikantní, do jisté míry je akceptovatelné kritérium náleзовého prostředí, pokud jsou jím skalní rozsedliny, močály, rašeliniště, vodní prameny, vodní toky a vodní živly vůbec. Téměř všeobecně se nálezy z takového prostředí považují za technicky a tudíž intencionálně ireversibilní, za výsledek ritualizované a především religiózně, popř. socio-kultovně motivované aktivity. U moravských depotů žádný markantní příklad takového uložení není znám, nicméně v případě některých celků, uložených v těsné blízkosti vodních toků či na jejich březích, popřípadě na ostrůvcích nebo výspách uprostřed inundačního terénu či snad původně i vodní plochy, je bezprostřední vztah k vodnímu živlu evidentní. Velmi pravděpodobně se původně tyto depoty nacházely přinejmenším ve vlhkém či mokřadním prostředí. Do kontextu s vodními prameny či vřídly se nejprokazatelněji hlásí depot ze Slatinic, případně snad také z Velké Roudky. Ani jeden z nich sice opět nebyl uložen přímo do tohoto vodního zdroje, oba se však nacházely v jeho blízkosti. Pravděpodobnost profáně motivovaných, nerituálních depozitů v takovém hydrografickém kontextu je minimální a většina badatelů (např. Kubach 1980; Soroceanu 1995, 30-35; Blažek – Hansen 1997, 47) se shoduje na jejich výkladu jakožto obětí nadpřirozeným silám.

Žádný depot na Moravě nepochází ze skalní rozsedliny, obdobou takového náleзовého prostředí by ale mohl být depot Štramberk 1, který jako jediný byl uložen

v jeskyni („Šipka“ na „Kotouči“ u Štramberka). Využívání jeskyní sice mohlo mít příležitostně i profánní účel, jejich vnímání mělo především ale transcendentní charakter, spojovaný nečastěji s ženským principem, podsvětím a regenerací (Duerr 1997; Matoušek 1999; Dufková 1999). Díky nálezovému prostředí můžeme proto také depot Štramberk 1 s velkou pravděpodobností zařadit mezi rituální depozita kultovního významu.

Z dalších kritérií lze považovat za nejprůkaznější nějakým způsobem nápadné sestavení, úmyslné uspořádání předmětů v původním uložení. Hloubka nálezu je již méně jednoznačnou indicií s tou výjimkou, kdy se podaří prokázat, že depot zůstal ležet na původním povrchu nebo v původní povrchové vrstvě. Obě kritéria jsou dobře akceptovatelná jako indikace úmyslně ireversibilních a tedy rituálních depozit (Franz 1969, 163-164; Geißlinger 1983, 323; Soroceanu 1995, 35-46; Blažek – Hansen 1997, 48-50). Bohužel vzhledem k většinou nepříznivým nálezovým okolnostem a nedostačující nebo úplně chybějící dokumentaci nálezové situace lze tato kritéria jen zřídka objektivně aplikovat. V moravském nálezovém fondu k těmto kritériím disponujeme přesnými údaji pouze u tří depotů (Blučina 16, Blučina 18, Služín), u dalších čtyř (Dubany, Kelčice 1, Křenůvky, Rohov) je známo pouze přibližné prostorové uspořádání artefaktů. Dalších devět depotů mělo být uloženo jen zcela mělce, v povrchové vrstvě, neznalost lokálních terénních situací a stratigrafií však již nedovoluje kritérium povrchového uložení bezvýhradně naplnit. Bronzy v Rohově a Kelčicích 1 byly vyskládány sloupcovitě až pyramidovitě na sobě, převládalo zde tedy vertikální uspořádání. Vertikální orientace je doložena také v Dubanech, neboť ve svisle postavené spirále bylo vloženo pět dalších artefaktů. Samotné sestavení artefaktů do takového svazku je další důležitý prvek celkového uspořádání, podobné a pevně spojené sestavy nejsou až tak výjimečné a na Moravě jsou dalšími příklady takového spojení depoty Blučina 5 und Blučina 17. Mimořádnou depozitní konstrukci vykazoval i depot z Křenůvek: všechny čtyři bronzové šálky byly uloženy na sobě obráceně, dny vzhůru a pažní spirály byly zčásti rozestavěny kolem dokola, zčásti celé seskupení překrývaly.

Verbální popisy nálezových situací výše uvedených depotů jsou sice ještě značně kusé a neúplné, nesporně z nich však vyplývá, že poloha artefaktů a jejich celkové uspořádání nejsou nahodilé a že naopak byly uloženy a sestaveny plánovitě, s rozmyslem. To muselo mít hlubší, symbolický význam a deponování s takovým výsledkem je třeba vnímat jako výsledek rituálního chování a jednání.

U depotů Služín, Blučina 16 a Blučina 18 je jejich vypovídací schopnost na kvalitativně mnohem vyšší úrovni, neboť díky profesionální dokumentaci disponujeme přesnými údaji jak o uspořádání předmětů, tak o nálezovém prostředí a kontextu těchto depotů vůbec. Tyto tři celky byly již samostatně publikovány a vyhodnoceny (Salaš 1997b; Salaš – Šmíd 1999), zde proto vystačíme se sumarizací poznatků, případně jejich doplněním. Depot ze Služína je unikátní a sémanticky signifikantní především ze dvou důvodů: (1) byl uložen na sídlišti v zásobní jámě, což je pro bronzový depot bezprecedenční; (2) celá bronzová garnitura byla pečlivě poskládána v keramické schránce, tvořené amforou, jejíž ústí bylo překryto obráceným tělem další amfory s uměle vytvořeným otvorem ve dně. S ohledem především na deponování Služína v původní obilní jámě a na relativně vyšší počet srpů ve funkčním stavu byl tento celek interpretován jako zemědělská obětina, uložená v závěru zřejmě složitějšího rituálního aktu.

Depoty z Blučiny vykazují v porovnání se Služínem značně odlišný charakter, a to jak v nálezových situacích, tak celkovým nálezovým kontextem. Depoty Blučina 4, Blučina 16-18 byly sice nalezeny v hloubce 100-120 cm, podle lokální stratigrafické situace však byly původně uloženy na povrchu a teprve později překryty splachy z okolních vyšších poloh. V depotu Blučina 16 bylo nejnápadnější horizontální uložení jediných čtyř víceméně celých artefaktů na povrchu depozita a shodně ostřím k severu. V depotu Blučina 18 byly naopak všechny tři bronzové artefakty postaveny svisle, zaražené břitem, hrotem či řapem do země, což je nápadná poloha, která se u nástrojů a zbraní (zejména sekerek a mečů) objevuje relativně často (Soroceanu 1995, 35-41; Blažek – Hansen 1997, 48-50). Za zvláštní způsob uložení lze považovat také spojené

sestavy artefaktů v celcích Blučina 5 und Blučina 17. V obou případech byly mezi středové laloky sekerek vloženy další artefakty – v Blučině 5 celý hrot kopí a celá dýka, u zlomkové garnitury Blučina 17 hrot srpů a břitová část sekerky. Že tyto sestavy nejsou nahodilé, dokazují jejich analogie v různých částech Evropy (Blažek – Hansen 1997, 42-43).

Pro depoty Blučina 16-18 sehrává sémanticky významnou roli jejich nálezový kontext: všechny tři byly součástí více či méně výrazných plošných nálezových kumulací, kde se v jejich bezprostřední blízkosti nacházely a prakticky tak součást celého depozita tvořily především střepy, uhlíky a zvířecí kosti, tedy takové kontextuální komponenty, které jsou považovány za indicie depozit rituálního charakteru (Geißlinger 1967, 10; Levy 1982; Willroth 1985b, 226). Součástí obdobných nálezových kumulací, obsahujících vedle množství keramiky, zvířecích kostí, lidských kosterních pozůstatků, neopracovaných kamenů, zuhelnatělých obilovin také lastury, zlomky mazanice a jednotlivé bronzové předměty, byly téměř s jistotou rovněž depoty Blučina 2, Blučina 4-7 a Blučina 13. To evokuje otázku významu všech bronzových depotů na návrší „Cezavy“ u Blučiny, které představují jeden z fenoménů lokality a vytvářejí zde mimořádnou, úzce lokální koncentraci. Důsledné řešení této problematiky by vyžadovalo zevrubnou analýzu jejich celého nálezového kontextu, který je zde v časném stupni PP velmi bohatý a pestrý, to je však téma pro další samostatnou monografii. S odvoláním na některé již publikované příspěvky (Salaš 1989; 1990; 1997b) postačí proto alespoň resumovat hlavní myšlenky. Podstatou interpretace nejen depotů, ale i celkového funkčního postavení lokality je hledání příčinné souvislosti tří základních a nejvýraznějších fenoménů lokality, totiž (1) bronzových depotů, (2) lidských kosterních pozůstatků nesouvisejících s pohřebním ritem (Jelínek 1957; Tihelka 1961; 1969; Salaš 1990) a (3) dokladů bronzové metalurgie, kterou dokládají jako bronzové metalurgické nástroje, tak také kamenné kadluby včetně dokladu odlévání na ztracenou formu (Salaš 1985; Salaš – Stránský – Winkler 1989).

Za klíčové lze považovat spojení dokladů metalurgie s dalšími dvěma lokálními fenomény. Z výzkumů centrálních pozdně bronzových lokalit v oblasti Egeidy a Předního východu jasně vyplývají úzké vazby mezi metalurgickou výrobou a kultem. Na východokyperských lokalitách Enkomi a Kition či na ostrově Melos na lokalitě Phylakopi jsou kovolitecké dílny situovány v bezprostřední blízkosti svatyní nebo jsou přímo jejich součástí (Karageorghis 1976, 88-94; Muhly 1976, 91; Matthäus – Schumacher-Matthäus 1986; Albers 1994, 88). V Enkomi bylo dokonce mezi svatyněmi a metalurgickými dílnami s nálezy kadlubů, tyglíků, dyzen a strusek, případně přímo v těchto objektech, rozptýleno dvanáct bronzových depotů. Úzké spojení metalurgie s kultem a ritualizací metalurgie výmluvně dokumentují také soudobé písemné prameny a dokreslení podstaty ideového kontextu metalurgie a kultu pomáhají osvětlit prameny etnologické. Podle nich je tavba rud a kovu pojímána jako proces zrodu, zrození nové bytosti, nové hmoty, která je považována za živou či dokonce posvátnou. Tavicí pece jsou přirovnávány k umělé děloze, kde ruda dokončuje svoje těhotenství. Úspěšné zrození nové hmoty - nové bytosti - však vyžaduje oběť, neboť nový život může být zrozen jedině z jiného, který byl obětován. Tato oběť je zde vlastně rituálním opakováním aktu stvoření. Tavbu proto provází velký počet různých rituálních aktů, manipulací a tabuistických opatření, nezřídka jsou vyžadovány rovněž krvavé, zvířecí i lidské oběti (Eliade 2000). Metalurgie musela tedy mít více než kterákoli jiná výrobní činnost rituální charakter, byla silně ritualizována. Díky technologické složitosti výrobního procesu, během kterého vlastně vznikala zcela nová hmota, zaujímala metalurgie ve všech starých kulturách a civilizacích zvláštní postavení. Úzký okruh specializovaných producentů navíc zřejmě střežil výrobní postupy, takže nezasvěceným nebo širší zemědělské populaci musela tavba rudy a kovu připadat záhadně a tajuplně. To vše propůjčovalo metalurgii auru mystiky a nepochybně se to odrazilo i na sociálním postavení metalurgů, kteří nebyli pouhými řemeslníky, byli i respektovanými až obávanými kouzelníky či mágy (Bud – Taylor 1995).

S přihlédnutím k výše uvedeným fenoménům časně popelnicového horizontu na „Cezavách“ a k příkladům sémanticko-ideového kontextu metalurgie a kultu můžeme návrší „Cezavy“ na počátku mladší doby bronzové klasifikovat jako centrální výšinnou svatyni. Za účasti obyvatelstva z otevřených osad několika sídelních areálů širšího regionu se zde po dobu několika desítek let opakovaně odehrávaly různé socio-kulturní rituály, provázené přinášením četných obětí, a to jak nekrvavých včetně bronzových depotů, tak krvavých, spojených s obětováním zvířat i osob. Archeologizovaným projevem těchto rituálů jsou pak nálezovou skladbou velmi heterogenní plošné nálezové kumulace. Významnou složku těchto aktivit představovala také místní metalurgická výroba, sice s praktickým zaměřením, ale svoji ritualizací tvořící provozní součást posvátného okrsku. Kulturní výklad depotů na „Cezavách“ tím pádem ovšem poněkud zpochybňuje další uváděná interpretačně identifikační kritéria depotů, zejména pokud jde o množství artefaktů, jejich složení a způsob deponování (srov. Stein 1976, 29-30; Levy 1982, 22), neboť zde jsou na jedné lokalitě doloženy různé alternativy těchto aspektů.

Opakovaný výskyt bronzových depotů spolu s doklady metalurgické výroby v podobě nálezů odlévacích forem je podobně jako na „Cezavách“ doložen ještě na dalších dvou výšinných lokalitách, na „Kotouči“ u Štramberka a na Hradisku u Kroměříže. Podobně zřetelnou souvislost bronzových depotů s místně doloženou metalurgickou výrobou lze demonstrovat na sídlišti pod lesem „Lipníky“ u Boskovic, kde depoty Boskovice 1, Boskovice 3 a Boskovice 4 obsahují čerstvé, ještě nepoužité a dokonce i z jednoho kladubu pocházející bronzové předměty včetně vadných odlitků. V prvních třech depotech (Boskovice 1-3) jsou přítomny také slitky a v depotu Boskovice 4 se nachází dokonce značně opotřebované kladívko. Kontext těchto depotů s ritualizovanou metalurgií dovoluje opět usuzovat na jejich neprofánní význam a znovu se tak potvrzuje, že rituálně uložené depoty mohou mít na jedné a téže lokalitě různou skladbu i různý výrobní stav.

Sémanticky významnou indicii sehrává v případě „Cezav“ a také několika dalších moravských lokalit opakovaný místní výskyt depotů, neboť ten sám o sobě nasvědčuje ritualizaci deponování a blízké přítomnosti sakrálního místa (Geißlinger 1967, 12; Colpe 1970, 35-36). Na „Cezavách“ je podchyceno osmnáct depotů a i když některé z nich jsou poněkud nespolehlivé, protože u nich chybí údaje o nálezových okolnostech nebo jsou nejisté prostorovým vztahem jednotlivých artefaktů, je mimo veškerou pochybnost, že na tomto návrší se nachází největší úzce lokální koncentrace bronzových depotů na Moravě. Další takové, ale méně výrazné koncentrace nejméně tří depotů jsou zde doloženy jedině na „Kotouči“ u Štramberka a v prostoru kolem návrší „Brněnka“ u Žárovic-Hamrů, odkud je podchyceno sice sedm depotů, ty však pocházejí z širšího prostoru několika čtverečních kilometrů a některé ani nejsou přesněji lokalizovány. Je třeba zdůraznit, že jak „Cezavy“, tak i „Kotouč“ představují výrazné, solitérní terénní dominanty s množstvím jiných synchronních i nesynchronních nálezů a že oběma lokalitám je možno přiznat statut posvátných hor a sakrálně pojímaných útvarů, což na „Kotouči“ podtrhuje také krasový charakter hory s četnými puklinami a skalními dutinami (srov. Maška 1884; 1886; Knies 1929). Přítomnost fortifikace na „Kotouči“ i na „Brněnce“ vedla logicky k zařazení obou lokalit mezi hradiska, to však s případným kultovním významem vůbec nemusí kolidovat, neboť např. v egejském světě byly některé svatyně a kultiště na vrcholcích hor ohrazeny (Rutkowski 1972, 157-159; 1985).

Většina badatelů hledá význam takových lokálně kumulovaných depotů v kultovní sféře, což často nachází oporu opět v kauzálním spojení metalurgie a kultu, neboť právě na takových strategicky situovaných a většinou opevněných lokalitách se s doklady metalurgické produkce setkáváme nejčastěji. Zde je na místě připomenout klasické spojení obou fenoménů i s koncentrovaným výskytem depotů v kyperském Enkomi. Jiný výrazný příklad kultovního významu koncentrovaného lokálního výskytu depotů lze uvést ze Sicílie, kde u Gely byla v 6. stol. př. Kr. vybudována svatyně bohyně Démétry. Na stejném místě bylo přitom odkryto na 30 bronzových depotů, které zde byly ukládány již před založením svatyně, v průběhu 10.-7. stol. př. Kr., což ukazuje na

lokální kultovní tradici, která nalezla pokračování i po řecké kolonizaci (Hänsel 1997, 19). Tady sice není prezentováno spojení metalurgie a kultu, vychází však najevo jiný, z hlediska periodického deponování neméně závažný aspekt. Sakrální místa, zejména založená na výrazných krajinných prvcích, byla totiž často velmi konzervativní, tvořila *memoria* (Smrž – Blažek 2002, 802-804) sídlištní struktury a jako *loci consecrati* představovala nadčasový fenomén, byla dlouhodobě – byť v obraze archeologických pramenů často diskontinuitně - využívána a respektována. Z toho také vyplývá, že případný časový rozdíl mezi některými depoty v lokální koncentraci (např. depoty Žárovice-Hamry) je potom sémanticky irelevantní.

S opakovaným výskytem depotů na jednom místě se setkáváme i v otevřené krajině, na rozdíl od výšinných nebo opevněných poloh jsou to na Moravě ale jenom dvojice depotů. Jedním ze sémanticky významných aspektů takových sdružených depotů by mohla být i jejich vzájemná vzdálenost. Ve většině případů ji sice přesně neznáme, pokud však byly depoty uloženy řádově nanejvýš několik desítek metrů od sebe, což je kromě uvedených dvojic z otevřeného terénu doloženo u některých celků na „Cezavách“ a zřejmě i u Přítluk, lze důvodně předpokládat, že byly vázány ještě na nějaký nadzemní objekt. Tím mohl být i zvláštní, byť třeba nikoliv dominantní krajinný prvek, který nemusel být archeologizován (vodní pramen, solitérní významný strom, lesní háj apod.), nebo povrchová stavba, kterou by v optimálním případě mohl prokázat plošný odkryv a jejímž prvním signálem by mohly být i povrchové nálezy. První možnost by bylo možno demonstrovat na depotu z Křenůvek, uloženém pod vysokou skálou. Protože obě štítové spony dnes jednotně pojímaného nálezu byly objeveny 1,5 m od ostatních artefaktů, musely být obě skupiny uloženy separátně; je jenom otázkou, zda současně, při jednom aktu, nebo s krátkým časovým odstupem a nezávisle na sobě. V druhém případě by opakované deponování jasně ukazovalo na transcendentní vnímání skály, které bylo rozhodujícím depozitním motivem. Případ spojení nadzemní stavby s několika depoty se podařilo prokázat na hradisku „Bullenheimer Berg“ v Bavorsku: v místě kumulace jenom několik metrů od sebe

vzdálených depotů byla dodatečně odkryta kúlová konstrukce s trapezovitým půdorysem 5 x 7 m, kde dva depoty byly situovány uvnitř a dva vně v jeho těsné blízkosti (Janssen 1993, 78-79, Abb. 55). S existencí nějakých obdobných povrchových staveb či objektů, byť třeba jen solitérního kúlu nebo stromu, bude proto třeba uvažovat také u některých mikrokumulací depotů na „Cezavách“ u Blučiny. U dvou vedle sebe zjištěných depotů z Přítluk ukazují na existenci složitější povrchové konstrukce kúlové jamky s kamennou destrukcí, kde velká variabilita a množství nálezů včetně lidských kosterních pozůstatků indikují obdobný sakrální význam celého návrší, jaký přisuzujeme časné popelnicovému horizontu na „Cezavách“ u Blučiny.

Poněkud odlišnou a interpretačně již ne tak signifikantní situaci představují prostorově volnější seskupení alespoň dvou depotů, vzdálených od sebe řádově stovky, možná i tisíce metrů, a to jak na výšinných polohách nebo popřípadě i v jejich okolí, tak v otevřeném terénu. Takto seskupené depoty jsou většinou součástí širších regionálních koncentrací, popřípadě tvoří jejich jádro a jistě by bylo možno je doplnit a rozšířit ještě o ojedinělé bronzové nálezy (jednokusé depoty - monodepozita?). Důvodem pro vznik takových prostorově volnějších depozitních seskupení mohly být ovšem opět krajinné útvary, mající tentokrát trvalejší, hlavně dominantnější a rozměrnější charakter (geomorfologicky výrazné polohy, zejména vrchy a hory, nebo topograficky významná místa jako např. soutoky nebo průsmyky) a propůjčující myticko-sakrální rozměr širšímu okolnímu prostoru.

Odhlédneme-li od neklasifikovatelných nálezů, potom téměř tři čtvrtiny moravských depotů byly uloženy na více či méně geomorfologicky nápadných polohách, většinou na výšinách či návrších, někdy fortifikovaných, nebo v jejich bezprostřední blízkosti. K tomu zhruba čtyři pětiny depotů mají v okruhu do cca 300 m nějaký vodní zdroj, a tak pokud vůbec nějaký depot dle současných měřítek prostorově nesouvisí s pohledově nápadným terénním útvarem, nalezneme v jeho nejbližším okolí zcela jistě vodní tok.

Zvláštní kontrastní vazbu můžeme u depotů pozorovat na geomorfologicky nepřilíš nápadné, prostorné útvary typu brány, konkrétně Vyškovské a Moravské. Zřejmě

nebude náhodou nebo stavem výzkumu, že bronzové depoty se zde nacházejí nebo koncentrují při jejich ústí nebo podél okrajů, zatímco jádra těchto protáhlých sníženin zůstávají depotově sterilní. Podobná situace se rýsuje ještě ve středním Pomoraví, kde na Uherskohradištsku a soutoku Moravy s Olšavou je výrazná regionální koncentrace, severnější úsek až po soutok Moravy s Dřevnicí je však opět sterilní a právě toto území je úzkým průchodem mezi Halenovickou vrchovinou (Chříby) na východě a Napajedelskou pahorkatinou (Vizovickou vrchovinou) na západě a současně předělem mezi Dolnomoravským a Hornomoravským úvalem. Přitom se nejedná o regiony, které by nebyly době popelnicových polí neosídleny, v případě Vyškovské brány jsou přímo z jejího centra doložena sídliště KSPP a v Pomoraví jsou v úseku mezi Uherským Hradištěm a Otrokovicemi doložena sídliště a pohřebiště KLPP. Je tedy evidentní, že lze prokázat na jedné straně depozitní soustředění kolem nebo při ústí těchto bran, na druhé pak depozitní vakuum přímo v jejich prostoru. Za daného stavu je však obtížné posoudit, nakolik je možno tento fenomén s takovými geomorfologickými útvary sémanticky spojovat. Tyto tři brány byly nepochybně komunikačně frekventovanými, význačnými průchozími regiony, navíc oddělovacími i spojujícími kulturně odlišná prostředí – území KSPP, severomoravské a slezské skupiny KLPP. Byla snad jádra těchto průchodů depozitně tabuizována, zatímco naopak v jejich ústí bylo třeba před vstupem vykonat rituál a přinést obětinu? Příklady takových rituálů materiálního přechodu, včetně přechodů vodních toků, spojených s pokládáním obětí, lze opět hojně nalézt v etnohistorických pramenech (Genep 1996, 22-29). Nelze opominout, že často se mohlo kombinovat, doplňovat a vzájemně umocňovat více motivačních faktorů a že roli u těchto průchozích regionů mohla sehrávat i přítomnost dalších krajinných prvků s potenciálně magickým a symbolickým významem. Soustředění depotů do více či méně výrazných regionů bude sotva náhodné a sotva podmíněné stavem výzkumu. Na rozdíl od depotově chudých nebo prázdných oblastí oikumeny byly tyto regiony nadčasově něčím predestinovány k deponování. Jedním z faktorů byly nejspíše i tyto

krajinné aspekty a přírodní jevy, mohou se zde promítat však i takové okolnosti, jako prostorové uspořádání jednotek sídelní struktury a v nich fungující sociální vztahy.

Jeden z dešifrovacích klíčů k významu bronzových depotů a příčin jejich ukládání může poskytnout jejich prostorový a obsahově strukturální vztah jednak k nálezům jednotlivých bronzů, též potenciálním depotům (monodepozitum), a jednak k hrobovým výbavám. Vztahy nefunerálních poly- a monodepozit zatím nebyly na Moravě sledovány, zejména proto, že by bylo obtížné až nemožné identifikovat solitérní bronzы jako monodepozita a vyloučit tak jejich jiný původ (náhodná ztráta, nerozeznaná součást jiné komponenty archeologické pramenné struktury včetně depotu). V prostorovém vztahu k hrobovým celkům se ukazuje, že na Moravě se téměř nevyskytuje bronzový depot, v jehož nejbližším okolí by se samostatně nacházely zhruba synchronní hroby nebo jejich kombinace s dalším depotem. Z toho však nelze usuzovat, že by se oba druhy depozit prostorově alternovaly, protože zhruba v polovině případů se v okruhu do cca 3 km kolem bronzového depotu nachází kombinace pohřebiště se sídlištěm, případně ještě s dalším depotem. Spíše to tedy ukazuje na částečnou podmíněnost obou druhů depozit přítomností sídliště a jestliže pouze u deseti depotů nebyla prokázána žádná jiná soudobá lokalita, je evidentní, že k ukládání depotů docházelo v rámci původních sídelních areálů. Přitom ale přímo z otevřeného soudobého sídliště pochází zhruba jen každý šestý bronzový depot a nejméně polovina bronzových depotů představuje izolované nálezy. To je pak v kontrastu k dalšímu druhu depozit, tj. keramickým depotům, které ve většině případů byly uloženy na soudobých otevřených sídlištích.

Nesporné sémantické indicie skýtají rovněž samotné obsahové struktury bronzových depotů, a to jak časoprostorově uvnitř této pramenné kategorie samotné, tak ve vztahu k hrobovým výbavám. Nejmarkantnější a všeobecně platný rozdílný výskyt sekerek a srpů, téměř absentujících v hrobových výbavách, lze na Moravě doplnit o kulturně podmíněné rozdíly ve způsobu deponování např. dýk. Ty se ve středodunajské oikumeně jižní Moravy vyskytují vedle jednotlivých nálezů téměř výhradně v depotech,

zatímco v severomoravské skupině KLPP figurují jak v depotech, tak v hrobech. Tento rozdíl nelze vysvětlovat např. rozdílnou výzbrojí a jiným způsobem boje, ale pouze a jedině existencí kulturně odlišných depozitních zvyklostí a pravidel, která se uplatňovala jak při sestavách hrobových výbav, tak depotů. Obdobně sémanticky významné jsou také preference některých typologických tříd a druhů a statisticky významné vazby mezi nimi v rámci samotných depotových struktur. Pokud by se časoprostorové rozdíly v typologické skladbě projevovaly pouze u šperků a součástech oděvu, bylo by možno uvažovat o reflexi kulturně regionálních rozdílů v odívání a kroji. Rozdíly mezi vypracovanými obsahovými skupinami depotů jsou však komplexnější, projevují se také v zastoupení nástrojů, slitků, dochovalosti i stavu jednotlivých artefaktů. Individuálně, pro jednotlivé depoty tato kritéria ovšem většinou nelze uplatnit, jejich význam se promítá až při aplikaci na širší regiony, někdy s odlišným kulturním kontextem. Právě tato regionální až nadregionální projekce, při níž se některé obsahové skupiny nebo dílčí kritéria chronologicko-chorologicky dokonce eliminují (např. odlišná skladba většiny depotů v Moravské bráně a na Opavsku nebo rozšíření depotů s většinovým podílem slitků a srpů ve středodunajské oblasti ve starší fázi PP), svědčí o tom, že deponování neprobíhalo živelně, jak by se očekávalo při chvatném ukrytí majetku, ale podléhalo určitým normám, určujícím skladbu depozit.

Z obsahu depotů lze mnohdy konkrétněji usuzovat na povolání a pohlaví deponující osoby, případně její příslušnost k určité společenské vrstvě či skupině. Objemově větší depoty, obsahující řádově desítky až stovky kusů, jsou přitom nepochybně výsledkem nikoliv individuálních, ale kolektivních aktivit. Specifickou a přitom poměrně početnou skupinu tvoří depoty, které obsahují přímé doklady metalurgické produkce, zvláště jsou-li v jednom celku vzájemně kombinovány. Patří sem bronzové metalurgické nástroje, dále polotovary, vadné odlitky, výrobní odpad, v depotu z Borotína se k tomu připojuje navíc unikátní kus měděné rudy. U těchto depotů lze předpokládat, že byly soustředěny a hlavně deponovány samotnými metalurgy či spíše skupinami osob s metalurgickou výrobou nějak spojených. Tomu nepřímo nasvědčuje i okolnost, že 17 z 26 takových

depotů pochází přímo z výšinných poloh nebo z jejich okolí, kde jsou doloženy další víceméně synchronní aktivity a kde se tak nabízí opět spojení metalurgické výroby s kultem, resp. výšinnými svatyněmi. Tyto metalurgické depoty náleží převážně starší fázi PP, kdy jsou součástí jejich inventáře pravidelně také slitky. Příznačná je pro ně rovněž silná fragmentárnost artefaktů, která je nejmarkantnější u depotů s dominantním zastoupením sekerek, srpů a slitků. Nápadný je všeobecně značný stupeň fragmentárnosti zejména u srpů, u kterých je bezesporu výsledkem úmyslného a násilného členění. Poškození, rozlomení artefaktů při jejich funkčním používání mohly sice někdy způsobit skryté výrobní vady, v moravském depotovém fondu se však defekty na lomech objevují dosti vzácně. Zato zde relativně často nacházíme taková poškození a takové úmyslné destrukční zásahy, které nemohly být racionálně, ekonomicky motivovány, např. pro usnadnění a dávkování tavby nebo jako váhové jednotky ke konkretizaci hodnot. To sice neznamená, že zlomkový bronz nemohl cirkulovat jako vhodný směnný prostředek nebo že stávající podoba mnoha soliterních zlomků nemůže být výsledkem směnných operací, tímto způsobem však nelze vysvětlovat např. vznik záseků na břitech nebo deformaci a rozlámání jinak před tím nepoškozených a neopotřebovaných předmětů. Takové záměrné poškozování a ničení předmětů je přitom jak chronologicky, tak prostorově velmi rozšířeným jevem. Zřejmě poprvé je lze výrazněji doložit již na počátku střední doby bronzové, což na Moravě může dokumentovat např. depot z Hodonína. V mnohem mladších historických souvislostech, v době římské a stěhování národů, se s něčím podobným setkáváme v severských močálech a rašeliništích, kde díky celkovému nálezovému kontextu je nade vše pochybnost, že poškozování, rozlamování a deformací byly rituálně podrobovány předměty určené k obětnímu deponování.

Pro vysvětlení příčin a ideových opodstatnění takových rituálních destrukcí nalezneme v literatuře hned několik hypotéz, vesměs vycházejících z etnohistorických pramenů. Některé důvody se přitom vzájemně ne zcela vylučují, takže se mohly prolínat a doplňovat. Jedním z takových důvodů mohly být výše zmíněné socio-kultovní rituály

typu *Potlacht*, i když těm bychom ve středoevropských podmínkách asi měli přisoudit nejmenší pravděpodobnost či nejmenší motivační participaci. Podle L. D. Nebelsicka (1997, 40) je jednou z příčin fragmentárnosti bronzů v depotech rozdělování obětovaného na část určenou božstvům a část určenou lidem, jak je to ostatně doloženo v antických obětních rituálech. To však nevysvětluje, proč se vyskytují, byť nepříliš často, předměty morfologicky sice celé, ale deformované nebo rozlámané na více kusů, anebo proč docházelo k nasekávání ostří. Mnohem uspokojivější jsou univerzální explanační aspekty, postavené na dvou ideově religiózních principech a předpisech: (1) Předměty použité při kultovním nebo socio-kultovním rituálu nebo i předměty rituálně aplikované se podobně jako samotné obětiny stávaly posvátnými, nesměly se dále žádným jiným způsobem používat, vynášet ze svatyní a obětišť a aby se zabránilo jejich znesvěcení, byly prakticky znehodnoceny, deformovány, rozlámány a často deponovány. Tento aspekt dokumentují nejen písemné prameny antické, případně i mladší (Nilsson 1955, 88-89, 142-144; Geißlinger 1983, 326; Hansen 1994, 387), ale také prameny etnologické. Podle nich *sacra* mohou být použita pouze jedinkrát, protože touto aplikací jsou zbavena své účinnosti, své síly a je nezbytné je odstranit nebo zničit. V každém novém rituálu, ba dokonce v každé nové fázi jednoho rituálu je pak nezbytné použít nové sakrální předměty (Gennep 1996, 62). (2) V archaických společnostech jsou pravidelné regenerační rituály reaktualizací kosmogonie, člověk při nich napodobuje božské stvoření světa a Času (Eliade 1994). Aby však mohl být nastolen nový, čistý Čas, musí být v těchto rituálech fyzicky zničeno vše, co je starým Časem poznamenáno, co starý Čas poskvřil a opotřeboval, protože dokud určité věci existují, existuje i jejich Čas. Jejich fyzickým ničením člověk symbolicky participuje na zničení a znovustvoření světa, participuje na kosmogonii jakožto vrcholném božském projevu.

Tento sémantický kontext je vcelku dobře akceptovatelný zejména s ohledem na množství zlomkových depotů i zlomků samotných, protože rituální reaktualizace kosmogonie se mohla v různé symbolické podobě odehrávat denně, podle M. Eliadeho (1994, 58) pokaždé, když náboženský člověk něco tvoří. Na druhé straně je třeba si

uvědomit, že ani tento výklad zdaleka neřeší všechny interpretační otázky kolem zlomkových depotů. Zůstává např. otevřenou otázkou, proč v rámci jednoho celku a jedné a téže typologické třídy je většina předmětů zpravidla fragmentarizací poškozena, zatímco několik dalších zůstalo funkčních. Tento problém je přitom ještě komplexnější, protože relace celých, funkčních a nefunkčních, nejčastěji fragmentárních nebo deformovaných předmětů, se mění jak chronologicky, tak chorologicky. Pro středodunajskou a karpatskou oblast např. platí, že zatímco starší fáze PP je ve znamení zlomkových depotů, pro mladší fázi jsou typické depoty tvořené kompletními artefakty, a to jak čerstvými, tak používanými až opotřebovanými odlitky. V okruhu KLPP není tento poměr tak kontrastní, případně jej nelze vůbec postihnout. Je nepochybné, že časoprostorové diference ve skladbě depotů jsou reflexí kulturních a regionálních rozdílů jakož i vývojových změn ve značně dlouhém úseku doby popelnicových polí. Odrážejí se zde jak změny v sociální struktuře a ekonomické situaci včetně surovinového zásobování a distribuce metalurgických polotovarů, tak změny v oblasti kulturních zvyklostí a průběhu vlastních rituálů. Nemalou roli musíme přisoudit rovněž takovým okolnostem jako je identifikace deponujících osob, především jejich sociální status, a adresace, tedy kterým transcendentním bytostem bylo deponováno. Tento adresný aspekt se mohl podepsat i na stavu a dochovalosti deponovaných artefaktů, jak mohou dokumentovat depozita např. z vodního prostředí, která na rozdíl od zlomkových depotů obsahují většinou celé předměty (Kubach 1980) a která tak jsou nepochybně svědectvím jiných kultů a výsledkem jiných rituálů než depozita z jiných prostředí.

Dalším faktorem, ovlivňujícím relaci kusů ve funkčním a nefunkčním stavu, je typologická třída artefaktu. Např. nejfrekventovanější nástroje – sekerky a srpky – jsou jak v SMK, tak v KLPP a KSPP mnohem častěji deponovány v nefunkčním stavu, zatímco u kruhového šperku paží a nohou globálně dominují intaktní, funkční kusy. Jedním z důvodů vyšší fragmentárnosti sekerek a srpů by mohlo být jejich odlišné, rituální vnímání, nehledě k tomu, že většina druhů jak sekerek, tak srpů mohla být

prakticky polyfunkční. Sekerky i srpy byly nástroji s nespornými socio-kultovními atributy, vyžadujícími zvláštní zacházení. U srpů tomu nasvědčuje samotný fakt, že ve střední až pozdní době bronzové se s nimi téměř nesetkáváme v hrobových výbavách; pokud výjimečně ano, jsou to mužské, resp. bojovnické hroby. Na zvláštní postavení srpů lze usuzovat i z řecké mytologie, podle níž Kronos svrhnul nadvládu svého otce Úrana tím, že jej vyklestil srpem (Eliade 1995, 234-235; Kerényi 1996, 25-26). Jiný příklad je přímo z rituální praxe v archaickém Řecku – o svátku Démétrý Chthonia byly do chrámu nahnány krávy a tam byly zabity čtyřmi starými ženami pomocí srpů (Nilsson 1955, 466). U sekerek zase mohou rituální aspekt avizovat např. jejich častá vyobrazení na skalních rytinách a vůbec v ikonografické symbolice. Nejspíše tomuto socio-kultovnímu aspektu uvedených nástrojů a ritualizovanému přístupu k nim bychom měli přičíst na vrub ve starší fázi PP jejich silnou fragmentarizaci včetně specifické, rituální destrukce jejich ostří. Nelze samozřejmě vyloučit, že vzhledem ke snazší fragmentarizaci srpů mohlo množství jejich zlomků sehrávat významnější roli také při směně. To by nicméně nemělo být primárním důvodem pro destrukci celých tvarů a zřejmě ani pak jejich potenciálně směnný význam nevycházel pouze z materiální hodnoty kovu.

Objemné zlomkové depoty starší fáze PP jsou výsledkem sběrných a depozitních aktivit nikoliv jednotlivců, ale společenských skupin nějak zapojených do metalurgické výroby a distribuce surovinových polotovarů; zvláště to pak platí o depotech, obsahujících přímo metalurgické výrobní nástroje a větší množství slitků. V mladší fázi PP je takto identifikovatelných depotů méně a mají i jednodušší skladbu. Slitky se téměř vytratily a metalurgickou výrobu v nich vedle kladívek, vzácně také výrobního odpadu, dokumentují defektní odlitky, čerstvě vyrobené a ještě nepoužité artefakty, případně dokonce odlitky z jednoho kádubů. Zde již vzhledem k velikosti a skladbě některých garnitur nemůžeme vyloučit, že jsou depozity jednotlivých osob. Obecně tedy můžeme tuto kategorii metalurgických depotů považovat za výsledek zejména religiózně motivovaných, kultovních rituálů metalurgů, kteří tak nevratně deponovali, obětovali

v nejširším slova smyslu, atributy jim vlastního výrobního procesu, přičemž rituální akt mohl být jeho nedílnou součástí.

Menší počet kusů v depotu svádí k tomu, abychom taková depozita připsali jednotlivcům, to však nelze paušalizovat a je třeba vždy přihlídnout k typologické skladbě, ze které je možno také často usuzovat na pohlaví deponentů. Relativně snazší a jednoznačnější identifikaci umožňují mužské garnitury, a to především díky zbraním. Dalším mužským atributem jsou břitvy, většina nástrojů, patrně bychom sem měli zařadit také slitky a ze šperků se jako prvek mužských garnitur klasifikují pažní spirály typu Salgótarján (Schumacher-Matthäus 1985, 119-122). Za jeden z mála relativně spolehlivých ženských atributů se považují nánožníky s koncovými růžicemi a nákrčníky (Schumacher-Matthäus 1985, 116; Wels-Weyrauch 1978, 175). Jako depozitum jedné osoby lze nejspíše posuzovat takové menší depoty, jejichž typologická skladba je na úrovni tříd nebo alespoň druhů zpravidla heterogenní a tvoří tak funkčně ucelenou garnituru. Heterogenní pravidlo však nebude zřejmě platit u šperků, kde funkční soupravu může tvořit např. také sudý počet kruhového šperku končetin nebo sudý počet jehlic. Pokud tedy celek tvoří funkčně ucelená heterogenní garnitura, v níž jsou 1-2 kusy zastoupeny mužské atributy, lze uvažovat o mužských depozitech jedné osoby. Je ovšem otázka, zda přítomnost dvou typologicky identických mužských předmětů (např. 2 sekerky, 2 srpy, 2 hroty kopí apod.) již nevizuje depozitum dvou mužů. Za nepochybně mužská depozita lze považovat také depoty tvořené 2-3 nástroji či zbraněmi stejné typologické třídy, opět však nelze posoudit, zda jedné nebo dvou osob – druhá možnost je velmi pravděpodobná u polydepozit mečů.

Počet depotů ucelených ženských garnitur je oproti mužským vzhledem k omezeným identifikačním ženským atributům výrazně nižší. Podle přítomnosti nákrčníků lze za ženské soupravy nejspíše jedné osoby označit depoty Kostice, Hrabová und Štramberk 6. Podle dvou kruhových šperků s koncovými růžicemi a jedné jehlice představuje výraznou ženskou garnituru také Přerov-Předmostí. U dalších dvou ženských depozit (Kořenec, Pravčice 1) lze podle vyššího počtu nákrčníků již očekávat,

že na deponování participovaly nejméně dvě osoby. K depotům osobních sestav šperků různých typologických tříd musíme zařadit také Lešany 1 a Nemojany 2, u nich však již nelze s dostatečnou věrohodností rozhodnout, tvoří-li mužskou, nebo ženskou garnituru. Totéž potom platí u řady dalších šperkových depotů, homogenních buď na úrovni typologické třídy nebo na úrovni funkční kategorie. Jenom u těch, které jsou tvořeny nižšími, u kruhového šperku navíc zpravidla sudými počty kusů můžeme uvažovat o účasti nanejvýš dvou osob. Menší garnituru se zvláštní skladbou představují Malhostovice 2, kde dva neutrální typy (nůž, tordovaný kruhový šperk) jsou kombinovány s hrotem kopí coby mužským a tordovaným nákrčníkem coby ženským atributem. V tomto případě je buď typologicko-funkční určení v případě nákrčníku chybné a tomu by mohly nasvědčovat i jeho menší rozměry, nebo jsou Malhostovice 2 depozitem páru – muže a ženy.

Počet depotů, u kterých můžeme uvažovat o depozitech jedné osoby, je tedy velmi nízký oproti těm, které vzhledem k objemu a skladbě musí být spojovány s kolektivními aktivitami. Bližší socio-ekonomickou specifikaci těchto skupin umožňují jediné zmíněné depoty s přímými i nepřímými doklady metalurgie; metalurgům a osobám s nimi příbuzensky spojeným lze připsat téměř tři desítky depotů, počtem kusů i hmotností patřících k těm největším. Metalurgové představovali samostatnou a do jisté míry uzavřenou skupinu, jak hospodářsky, resp. pracovní, tak i sociálně. Důvody jejich určité výlučnosti je třeba spatřovat nejenom v dědičnosti profese a specifické technologii, ale i v kontextu náboženské ideologie a mystiky. Zdrojem uznávaného a vlivného postavení metalurgických producentů bylo jistě také zaopatřování mateřských komunit kovovými nástroji a zbraněmi. Není proto vyloučeno, že tito kovovýrobci tvořili jednu z významných a vlivných společenských skupin, z níž se mohla rekrutovat rodová aristokracie a vznikající velmožská vrstva. Ta se v době popelnicových polí archeologicky nejlépe zviditelňuje ve zcela mimořádně upravených a vybavených hrobech (Kytlicová 1988; Clausing 1999) a právě s touto vrstvou bude třeba nejspíše spojovat další velkou skupinu bronzových depotů, zejména takových,

keré obsahují mimo jiné bronzové nádoby, meče, sekeromlaty, honosné šperky, ochrannou zbroj, součástí koňských postrojů a vozů. Rozhodujícími aktéry depozitních rituálů byly tedy vedle metalurgů nejčastěji skupiny osob z řad rodové aristokracie a nelze vyloučit, že některé depoty vznikly za spoluúčasti obou vrstev. Podobně jako v hrobových výbavách i zde se s ohledem na snazší detekci mužských atributů zřetelněji rysuje mužská, velmožsko-bojovnická složka, nicméně přinejmenším u depotů s atributy mužskými i ženskými a u mimořádných a velkých šperkových garnitur je nutno předpokládat také spoluúčast osob ženského pohlaví.

Shrneme-li veškeré sémantické indicie, které vypovídací schopnost pramenů k historické interpretaci bronzových depotů poskytla, docházíme k přesvědčení, že tuto specifickou kategorii náleзовého fondu nemůžeme v celé její šíři uspokojivě vysvětlit žádným profánním způsobem. I když to samozřejmě u některých jednotlivých celků nelze kategoricky vyloučit, není možno souhrnně prokázat, že by bronzové depoty představovaly majetky a cennosti ukrývané v dobách neklidu a válečného ohrožení, že by byly deponovány dočasně a s úmyslem jejich pozdějšího vyzvednutí a dalšího používání. Takovému výkladu depotů na Moravě ostatně nenasvědčuje ani jejich časoprostorový rozměr: zatímco chronologicky představují víceméně kontinuální jev, chorologicky jsou naopak vázány pouze na určité regiony. Ve většině případů musíme proto tuto pramennou kategorii považovat za depozita religiózního, popřípadě socio-kultovního významu. Bronzové depoty tak představují archeologizovaný projev, přesněji finální prvek kanonizovaných rituálních zvyklostí, obřadů provozovaných zejména skupinami osob, zabývajících se metalurgickou výrobou, a dále také příslušníky vyšších společenských vrstev, nevratně deponujících, obětujících v nejširším slova smyslu část svého bohatství. Bližší identifikace deponentů je sotva možná a jen velmi rámcově lze uvažovat také o adresátech těchto obětních depozit. Pro střední dobu bronzovou a zejména pro období PP přicházejí obecně v úvahu dva kultovní okruhy. Vedle vývojově starších, mateřských kultů s ženskými božstvy vegetativních a plodivých sil, propojených s podsvětím a chthonickými bytostmi, nabývají koncem

doby bronzové na významu astrální, především sluneční božstva. Projevují se specifickými kultury a jsou určitou protiváhou mateřských božstev, protože jsou mužské podstaty (Bouzek 2000; Podborský 2002, 194-196). Z toho ovšem nepřímě vyplývá, že distinkce mužských a ženských souprav by mohla reflektovat nejen pohlaví deponentů, ale i božského adresáta. Tak např. v případě ženských šperkových garnitur, častějších v prostředí KLPP, lze za aktéry rituálu pokládat osoby ženského pohlaví, stejně dobře můžeme ale u takových depozit uvažovat také o obětinách či votivních darech ženským božstvům nebo ženských symbolech v rámci různých mateřských kultů vegetace, úrody a plodnosti vůbec. Rituály těchto vegetačních a zemědělských kultů nicméně jistě nebyly jen ženskou deponentní doménou. Na podobnou adresaci bychom mohli často usuzovat také u srpů, jedné z nejpočetnějších typologických tříd v depotech vůbec, které by měly patřit spíše k mužským než ženským atributům. Za nepochybně významnou sémantickou indicií lze považovat také rozdíly v nálezovém prostředí mezi keramickými a kovovými depoty. Zatímco depoty keramické nacházíme vždy v otevřené krajině a většinou na soudobých sídlištích, bronzové jsou naopak často situovány izolovaně na výšinách, jejich temenech, svazích nebo i úpatích. Může snad tento aspekt také indikovat odlišného transcendentního adresáta v tom smyslu, že keramická depozita, resp. jejich většinou nedochovaný vnitřní obsah, by měla představovat oběti a dary chthonicko-zemědělským božstvům, zatímco bronzová na výšinách a svazích spíše božstvům astrálním a nebeským? Takovému výkladu by navíc někdy nasvědčoval také odlišný způsob uložení, neboť depoty keramických nádob se nacházejí zpravidla v zahluobených objektech (Palátová – Salaš 2002, 100-101), kdežto u některých bronzových depotů z výšinných poloh lze prokázat nebo alespoň důvodně předpokládat jejich uložení na původním povrchu, nikoliv tedy ukrytí do země. To odpovídá rituálnímu pravidlu, že chthonicko-zemědělským božstvům a předkům se přinášejí obětiny v jamách a zakopáním, kdežto obětní a votivní dary určené astrálním a nebeským božstvům by měly mít ke svým příjemcům volnou cestu vzhůru (Nilsson

1955, 78; König – Waldenfels 1994, 382-389), což lze nejlépe demonstrovat na spalování obětních darů.

Je pravděpodobné, že v budoucnu se u nových a precizně dokumentovaných depotů podaří detailněji než dosud zrekonstruovat příčiny a souvislosti jejich vzniku. Nelze přitom samozřejmě vyloučit ani tu možnost, že jednotlivý depot se prokáže být pouhým úkrytem majetku, určeného k vyzvednutí. Je však třeba mít stále na paměti, že i když se individuálně podaří zcela konkrétně a detailně zrekonstruovat depozitní scénář a motiv, nelze takové poznatky a závěry slepě paušalizovat na celou kategorii nálezového fondu. Při pokusech o historický výklad archeologických pramenů a zejména depotů totiž vždy opouštíme faktograficky pevnou půdu pozitivizmu a vstupujeme na poněkud nejistý a slabý led interpretačních úvah a hypotéz.

Přínos práce a závěry

V publikované monografii je shromážděno celkem 202 bronzových depotů střední až pozdní doby bronzové na Moravě, z toho 12 depotů přísluší střední době bronzové, 152 době popelnicových polí a 38 depotů představuje sporné celky, které se nepodařilo ověřit, protože při zpracování nebyly nalezeny a nepodařilo se je přesněji datovat ani podle zmínek v literatuře. Zřejmě největším a nejtrvalejším přínosem publikace by se měl stát katalog pramenné základny, v němž je ke každému celku shromážděno maximum dostupných nálezových informací a každý z registrovaných cca 8500 artefaktů je individuálně, včetně metrických parametrů popsán a ve většině případů také kresebně, popř. i fotograficky vyobrazen.

Stěžejní část práce tvoří zevrubná typologicko-chronologická analýza veškerého depotového inventáře, která vyústila ve stanovení časově následných horizontů depotů včetně charakteristiky jejich náplně a kulturních vztahů, a to samostatně jak pro středodunajskou, tak pro lužickou oikumenu Moravy. Podle skladby byly celky shlukovou analýzou roztrženy do obsahových skupin, jejichž kulturní a prostorový kontext nasvědčuje existenci regionálních depozitních zvyklostí a depozitních norem.

Individuálně byla věnována pozornost topografii depotů, jejich nálezovým situacím a vztahu k soudobému osídlení, zejména k depotům keramickým a k výšinným, případně opevněným sídlištím; tyto kategorie pramenů jsou prezentovány v samostatných tabelárních soupisech katalogové části. Ze všech těchto dílčích rozborů, šetření a statistik v závěru vyplynuly výmluvné indicie pro historickou interpretaci bronzových depotů, a to v tom smyslu, že ve většině případů je třeba tuto specifickou kategorii nálezového fondu považovat za nefunerální depozita socio-kultovního významu a za výsledek rituálních a sakrálních aktivit.

Seznam nejdůležitějších publikovaných prací uchazeče se vztahem ke zkoumané problematice

- Metalurgická výroba na výšinném sídlišti z doby bronzové u Blučiny, ČMM LXX, 1985, 37-56.
- Der gegenwärtige Forschungsstand der Untersuchungen auf der jungbronzezeitlichen Höhenfundstelle Cezavy bei Blučina. In: Studia nad grodami epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej, 113-130. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1989.
- Topografická a nominální identifikace bronzových depotů Žárovice - Hamry na Prostějovsku, ČMM LXXVI, 1991, 61-68.
- Hortfunde der älteren Urnenfelderzeit in Mähren. In: Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques 3, Bratislava, 1-7 septembre 1991, Bratislava 1993, 97-105.
- Příspěvek ke studiu měděných slitků doby popelnicových polí na Moravě (et K. Stránský, Z. Winkler), ČMM 1993, LXXVIII, 59-74.
- Depot bronzových srpů z Brna-Lišně, ČMM LXXIX, 1994, 67-75.
- Bemerkungen zur Organisation der urnenfelderzeitlichen Metallverarbeitung unter Berücksichtigung des mitteldonauländischen Kulturkreises in Mähren, AR XLVII, 1995, 569-586.
- Der urnenfelderzeitliche Hortfund von Polešovice und die Frage der Stellung des Depotfundhorizonts Drslavice in Mähren. Brno 1997.
- Zu einigen Deutungsaspekten der urnenfelderzeitlichen Hortfunde in Mähren. In: Beiträge zur Deutung der bronzezeitlichen Hort- und Grabfunde in Mitteleuropa, 153-164. Kraków 1997.
- Neue urnenfelderzeitliche Depotfunde von Cezavy bei Blučina (Mähren), Das Altertum 43, 1997, 3-20.
- Zlomkový poklad z Prosiměřic-Bohunic - Příspěvek k otázce depotů v době popelnicových polí na jihozápadní Moravě. In: Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy, Brno 1997, 57-64.
- Lité, klenuté profilované bronzové náramky z období popelnicových polí na Moravě, Pravěk 7, 1997, Brno 1998, 271-279.
- Bronze- und urnenfelderzeitliche Gefäßdepotfunde in Mähren, Archäologie Österreichs 9/10, 1998/1999, 103-114 (et H. Palátová).
- Hromadný bronzový nále z Služína (okr. Prostějov). Příklad sémanticky signifikantního depozita doby popelnicových polí. Pravěk Suppl. 2, 1999, 6-42 (et M. Šmíd).
- Nördliche und nordwestliche Einflüsse in mittel - und jungbronzezeitlichen Hortfunden in Mähren, Pravěk NŘ 10, 2000, Brno 2001, 379-393.

- Depoty keramických nádob doby bronzové na Moravě a v sousedních zemích. Pravěk Supplementum 9. Brno 2002 (et H. Palátová).
- Neue urnenfelderzeitliche Bronzedeptofunde in Mähren – Überlegungen zum Depotfundhorizont Přestavlky, Anodos 2/2002, 261-275. Tmava.
- Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě I-II. Moravské zemské muzeum, Brno 2005.
- Druhý depot bronzové industrie z Hradiska u Kroměříže (et S. Stuchlík, A. Štrof), Pravěk NŘ 14, 2004, 67-100, Brno 2006.

Samostatné recenze na publikované monografie

Der urnenfelderzeitliche Hortfund von Polešovice:

- L. Jiráň, Pravěk NŘ 8, 1998, Brno 1999, 431-434.
- J. Hrala, Archeologické rozhledy LII, 2000, 569-570.

Hromadný bronzový nález ze Služína (okr. Prostějov):

- L. Jiráň, AR LII, 2000, 163-164.

Depoty keramických nádob doby bronzové na Moravě a v sousedních zemích:

- K. Šabatová, AR LVI, 2004, 705-707.

Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku:

- Podborský, AR LVIII, 2006, 364-367.

Výběr z literatury použité v disertaci

- Åberg, N. 1935: Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie. Teil V. Mitteleuropäische Hochbronzezeit. Stockholm.
- Albers, G. 1994: Spätmykenische Stadtheiligtümer. Systematische Analyse und vergleichende Auswertung der archäologischen Befunde. BAR 596. Oxford.
- Aner, E. 1958: Grab und Hort. Offa 15, 1956, 31-42.
- Aner, E. 1962: Die frühen Tüllenbeile des nordischen Kreises, Acta Archaeologica København XXXIII, 165-219.
- Bader, T. 1983: Die Fibeln in Rumänien. Prähistorische Bronzefunde XIV, 6. München.
- Bader, T. 1991: Die Schwerter in Rumänien. Prähistorische Bronzefunde IV, 8. Stuttgart.
- Barrett, J. C. – Needham, S. P. 1988: Production, Circulation and Exchange: Problems in the Interpretation of Bronze Age Bronzework. In: The Archaeology of Context in the Neolithic and Bronze Age. Recent Trends (ed. by J. C. Barrett and I. A. Kinnes), 127-140. Sheffield.
- Bátora, J. 2000: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. Kiel.
- Bátora, J. 2002: Contribution to the problem of „craftsmen“ graves at the end of Aeneolithic and in the Early Bronze Age in Central, Western and Eastern Europe, Slovenská archeológia L, 179-228.
- Beneš, A. - Kytlicová, O. 1991: Der Depotfund aus Temešvár - die Entwicklung des südböhmischen Armringes am Ausgang der Mittelbronzezeit, Památky archeologické LXXXII, 48-93.
- Benkovsky-Pivovarová, Z. 1982: Zur Frage der Stufe Bronzezeit A₃ und der älteren danubischen Mittelbronzezeit (MD I) in der Slowakei, Germania 60, 1-12.
- Benkovsky-Pivovarová, Z. 1985: Das Bronzeinventar des mittelbronzezeitlichen Gräberfeldes von Pitten, Niederösterreich, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften XXI-XXII, 1982-1985, 23-126.
- Berger, A. 1994: Der Hesselberg. Funde und Ausgrabungen bis 1985. Kallmünz/Opf.
- Bernjakovič, K. 1960: Bronzezeitliche Hortfunde vom rechten Ufergebiet des oberen Theisstales (Karpatoukraine USSR), Slovenská archeológia VIII, 325-392.
- Betzler, P. 1974: Fibeln in Süddeutschland, Österreich und Schweiz I. Prähistorische Bronzefunde XIV, 3. München.
- Blajer, W. 1984: Die Arm- und Beinbergen in Polen. Prähistorische Bronzefunde X, 2. München.
- Blajer, W. 1999: Skarby ze starszej i środkowej epoki brązu na ziemiach polskich. Kraków.
- Blajer, W. 2001: Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich. Kraków.

- Blajer, W. - Szpunar, A. 1981: O możliwościach wydzielenia horyzontów skarbów na obszarze Polski, *Archeologia Polski* XXVI, 295-317.
- Blažek, J. – Hansen, S. 1997: Die Hortfunde von Saběnice in Nordwestböhmen. Nordböhmisches Bronzefunde 3. Most.
- Blažek, J. - Smejtek, L. 1993: Die Bronzemesser in Nordwestböhmen. Nordböhmisches Bronzefunde 1. Praha.
- Bóna, I. 1959: Chronologie der Hortfunde vom Koszider-Typus, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* IX, 211-243.
- Bóna, I. 1975: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstliche Beziehungen. Budapest.
- Bouzek, J. 1983: Caucasus and Europe and the Cimmerian Problem, *Sborník Národního muzea v Praze A*, XXXVII, 4, 177-231.
- Bouzek, J. 1996: European Bronze Age hoards and their Mediterranean parallels. In: *Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag*, 421-422. Budapest.
- Bouzek, J. 2000: Versuch einer Rekonstruktion des Pantheons der Urnenfelderzeit. In: *Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej*, 345-354. Warszawa – Wrocław – Biskupin.
- Böhm, J. 1937: *Základy hallstattské periody v Čechách*. Praha.
- Bradley, R. 1982: The Destruction of Wealth in Later Prehistory, *Man* 17, 108-122.
- Bradley, R. 1990: *The Passage of Arms*. Cambridge.
- Brunn, W. A. von 1958: Der Schatz von Frankleben und die mitteldeutschen Sichelfunde, *Prähistorische Zeitschrift* XXXVI, 1957, 1-70.
- Brunn, W. A. von 1968: *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit I-II*. Berlin.
- Brunn, W. A. von 1981: Eine Deutung späbronzezeitlicher Hortfunde zwischen Elbe und Weichsel, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 61, 1980, 91-150.
- Budd, P. – Taylor, T. 1995: The faerie smith meets the bronze industry: magic versus science in the interpretation of prehistoric metal-making, *World Archaeology* 27, 133-143.
- Clausing, Ch. 1996: Urnenfelderzeitliche Vorläufer eisenzeitlicher Rippenzisten?, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 26, 413-431.
- Clausing, Ch. 1999: Untersuchungen zur Sozialstruktur in der Urnenfelderzeit Mitteleuropas. In: *Eliten in der Bronzezeit. Ergebnisse zweier Kolloquien in Mainz und Athen*, *Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 43, 319-420. Mainz.
- Colpe, C. 1970: Theoretische Möglichkeiten zur Identifizierung von Heiligtümern und Interpretation von Opfern in ur- und parahistorischen Epochen. In: *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa*, 18-39. Göttingen.
- Cowen, J. D. 1956: Eine Einführung in die Geschichte der bronzenen Griffzungenschwerter in Süddeutschland und den angrenzenden Gebieten, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 36, 1955, 52-155.

- Červinka, I. L. 1902: Morava za pravěku. Brno.
- Červinka, I. L. 1938: Pokolení skrčkův s kulturou únětickou na Moravě. Nepubl. rkp., AÚ AV ČR Brno.
- Červinka, I. L. 1939a: Dunajské mohyly. Nepubl. rkp., AÚ AV ČR Brno.
- Červinka, I. L. 1939b: Venětové na Moravě. Kultura popelnicových polí. Nepubl. rkp., AÚ AV ČR Brno.
- Čujanová-Jílková, E. 1970: Mittelbronzezeitliche Hügelgräberfelder in Westböhmen. Archeologické studijní materiály 8. Praha.
- Diemer, G. 1995: Der Bullenheimer Berg und seine Stellung im Siedlungsgefüge der Urnenfelderkultur Mainfrankens. Kallmünz/Opf.
- Dohnal, V. 1975: Die Lausitzer Urnenfelderkultur in Ostmähren. Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně II/1973, 3. Praha.
- Dohnal, V. 1977: Kultura lužických popelnicových polí na východní Moravě. Fontes Archaeologiae Moraviae X. Brno.
- Dohnal, V. 1988: Opevněná sídliště z doby popelnicových polí na Moravě. Studie muzea Kroměřížska '88.
- Duerr, H. P. 1997: Sedna, aneb láska k životu. Brno.
- Dufková, M. 1999: Hora a jeskyně ve starověkých pramenech, Archeologické rozhledy LI, 457-467.
- Durczewski, D. 1961: Skarby halsztackie z Wielkopolski, Przegląd Archeologiczny XIII, 1960, 7-108.
- Eliade, M. 1994: Posvátné a profánní. Praha.
- Eliade, M. 1995: Dějiny náboženského myšlení I. Praha.
- Eliade, M. 2000: Kováři a alchymisté. Praha.
- Filip, J. 1936-1937: Popelnicová pole a počátky železné doby v Čechách. Praha.
- Filip, J. 1939: Lužická kultura v Československu, Památky archeologické XLI, 1936-38, 14-51.
- Foltiny, S. 1958: Velemszentvid, ein urzeitliches Kulturzentrum in Mitteleuropa. Wien.
- Franz, L. 1969: Die Kultur der Urzeit Europas. Frankfurt am Main.
- Furmánek, V. 1973: Bronzová industrie středodunajské mohylové kultury na Moravě, Slovenská archeológia XX, 25-145.
- Furmánek, V. 1977a: Periodizace střední a mladší doby bronzové severní Karpatské kotliny, Archeologické rozhledy XXIX, 554-563.
- Furmánek, V. 1977b: Pilinyer Kultur, Slovenská archeológia XXV, 251-370.
- Furmánek, V. 1980: Die Anhänger in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XI, 3. München.
- Gedl, M. 1980: Die Dolche und Stabdolche in Polen. Prähistorische Bronzefunde VI, 4. München.
- Gedl, M. 1984: Die Messer in Polen. Prähistorische Bronzefunde VII, 4. München.
- Gedl, M. 1992: Die Vorlausitzer Kultur. Prähistorische Bronzefunde XXI, 2. Stuttgart.
- Gedl, M. 1998: Młodsza epoka brązu we wschodniej części polskich Karpat. Kraków.

- Genep, A. von 1996: Přechodové rituály. Systematické studium rituálů. Praha.
- Geißlinger, H. 1967: Horte als Geschichtsquelle dargestellt an den völkerwanderungs- und merowingerzeitlichen Funden des südwestlichen Ostseeraumes. Neumünster.
- Geißlinger, H. 1983: Depotfund, Hortfund. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, 320-338. Berlin-New York.
- Gottwald, A. 1924: Pravěká sídliště a pohřebiště na Prostějovsku. Prostějov.
- Gottwald, A. 1931: Můj archeologický výzkum. Prostějov.
- Hampel, J. 1886: A bronzkor emlékei Magyarhonban I. Budapest.
- Hampel, J. 1892: A bronzkor emlékei Magyarhonban II. Budapest.
- Hampel, J. 1896: A bronzkor emlékei Magyarhonban III. Budapest.
- Hansen, S. 1991: Studien zu den Metalldeponierungen während der Urnenfelderzeit im Rhein-Main-Gebiet. Bonn.
- Hansen, S. 1994: Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhônetal und Karpatenbecken. Bonn.
- Hänsel, B. 1967: Ein Hortfund der älteren Mittelbronzezeit aus Hodonín (Göding) in Mähren, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 96/97, 275-289.
- Hänsel, B. 1968: Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken. Bonn.
- Hänsel, B. 1997: Gaben an die Götter – Schätze der Bronzezeit Europas – eine Einführung. In: A. und B. Hänsel (Konzeption und Zusammenstellung), Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas, 11-22. Berlin.
- Holste, F. 1935: Zur jüngeren Urnenfelderzeit im Ostalpengebiet, Prähistorische Zeitschrift XXVI, 58-78.
- Holste, F. 1951: Hortfunde Südosteuropa. Marburg/Lahn.
- Holste, F. 1953: Die Bronzezeit in Süd- und Westdeutschland. Berlin.
- Holste, F. 1962: Zur Chronologie der südosteuropäischen Depotfunde der Urnenfelderzeit. Marburg/Lahn.
- Höglinger, P. 1996: Der spätbronzezeitliche Depotfund von Sipbachzell/OÖ. Linzer archäologische Forschungen, Sonderheft XVI. Linz.
- Hrala, J. 1973: Knovizská kultura ve středních Čechách. Archeologické studijní materiály 11. Praha.
- Hrala, J. - Šumberová, R. - Vávra, M. 2000: Velim. A Bronze Age fortified site in Bohemia. Praha.
- Hrubý, V. 1950: Středodunajské lidstvo mohylové a jeho kultura na Moravě I-III. Neubl. disert. práce. Brno.
- Hundt, H. J. 1955: Versuch zur Deutung der Depotfunde der nordischen jüngeren Bronzezeit, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 2, 95-140.
- Huth, Ch. 1996: Horte als Zeugnisse kultischen Geschehens? In: Archäologische Forschungen zum Kultgeschehen in der jüngeren Bronzezeit und frühen Eisenzeit Alteuropas, 117-149. Bonn.

- Huth, Ch. 1997: Westeuropäische Horte der Spätbronzezeit. Fundbild und Funktion. Regensburger Beiträge zur prähistorischen Archäologie 3. Regensburg.
- Hüttel, H.-G. 1981: Bronzezeitliche Trensen in Mittel- und Osteuropa. Prähistorische Bronzefunde XVI, 2. München.
- Chochorowski, J. 1993: Ekspansja kimmeryjska na tereny Europy środkowej. Kraków.
- Ille, Ph. 1987: Untersuchungen zur Grab- und Hortsitte in den Perioden II und III auf den dänischen Inseln, Kleine Schriften aus dem Vorgeschichtlichen Seminar der Philipps-Universität Marburg 22, 1-54.
- Jacob-Friesen, G. 1967: Bronzezeitliche Lanzenspitzen Norddeutschlands und Skandinavien. Hildesheim.
- Janssen, W. 1993: Der Bullenheimer Berg. In: H. Dannheimer, R. Gebhard (Hrsg.), Das keltische Jahrtausend. Ausstellungskataloge der prähistorischen Staatssammlung 23, 75-82. Mainz am Rhein.
- Jelínek, J. 1957: Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové na podkladě nálezů z Moravy a z okolních zemí, Časopis Moravského muzea XLII, 85-134.
- Jiráň, L. 2002: Die Messer in Böhmen. Prähistorische Bronzefunde VII, 5. Stuttgart.
- Jockenhövel, A. 1971: Die Rasiermesser in Mitteleuropa (Süddeutschland, Tschechoslowakei, Österreich, Schweiz). Prähistorische Bronzefunde VIII, 1. München.
- Jockenhövel, A. 1975a: Zum Beginn der Jungbronzezeit in Westeuropa, Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M., 57-69.
- Jockenhövel, A. 1975b: Zu befestigten Siedlungen der Urnenfelderzeit aus Süddeutschland, Fundberichte aus Hessen 14, 1974, 19-62.
- Kacsó, C. 1995: Der Hortfund von Arpaşel, Kr. Bihor. In: Bronzefunde aus Rumänien (bearb. von T. Soroceanu). Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 10, 81-130. Berlin.
- Karageorghis, V. 1976: Mycenaean and Phoenician Discoveries in Cyprus. London.
- Kaus, M. 1989: Kimmerischer Pferdeschmuck im Karpatenbecken – das Stillfrieder Depot aus neuer Sicht, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien CXVIII/CXIX, 1988/89, 247-257.
- Kemenczei, T. 1965: Die Chronologie der Hortfunde vom Typ Rimaszombat, A Herman Ottó Múzeum Évkönyve V, 105-175.
- Kemenczei, T. 1984: Die Spätbronzezeit Ungarns. Budapest.
- Kemenczei, T. 1988: Die Schwerter in Ungarn I. Prähistorische Bronzefunde IV, 6. München.
- Kemenczei, T. 1991: Die Schwerter in Ungarn II. Prähistorische Bronzefunde IV, 9. Stuttgart.
- Kerényi, K. 1996: Mytologie Řeků I. Příběhy bohů a lidí. Praha.
- Kibbert, K. 1984: Die Äxte und Beile im mittleren Westdeutschland II. Prähistorische Bronzefunde IX, 13. München.
- Kilian-Dirlmeier, I. 1975: Gürtelhaken, Gürtelbleche und Blechgürtel der Bronzezeit in Mitteleuropa. Prähistorische Bronzefunde XII. 2. München.

- Kleemann, O. 1942: Der Bronzefund von Weißig und seine Bedeutung für die Kulturgruppenforschung Ostmitteleuropas, *Prähistorische Zeitschrift* XXXII-XXXIII, 1941-1942, 60-168.
- Kleemann, O. 1977: Die mittlere Bronzezeit in Schlesien (1939). *Bonner Hefte zur Vorgeschichte* 12/13. Bonn.
- Knies, J. 1929: *Pravěké nálezy ve Štamberku. Štamberk.*
- Kobaľ, J. V. 2000: Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine). *Prähistorische Bronzefunde* XX, 4. Stuttgart.
- Koschik, H. 1981: Die Bronzezeit im südwestlichen Oberbayern. *Kallmünz/Opf.*
- Kossack, G. 1954a: Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit Mitteleuropas. Berlin.
- Kossack, G. 1954b: Pferdegeschirr aus Gräbern der älteren Hallstattzeit Bayerns, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 1, 111-178.
- Kostrzewski, J. 1964: Skarby i luźne znaleziska metalowe od eneolitu do wczesnego okresu żelaza z górnego i środkowego dorzecza Wisły i górnego dorzecza Warty, *Przegląd archeologiczny* XV, 5-133.
- Kovács, T. 1975a: Der Bronzefund von Mende, *Folia Archaeologica* XXVI, 19-43.
- Kovács, T. 1975b: *Tumulus Culture Cemeteries of Tiszafüred.* Budapest.
- König, A. – Waldenfels, H. 1994: *Lexikon náboženství.* Praha.
- Krämer, W. 1985: Die Vollgriffschwerter in Österreich und der Schweiz. *Prähistorische Bronzefunde* IV, 10. München.
- Kubach, W. 1980: Deponierungen in Moor der südhessischen Oberrheinebene, *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M.* 1978-79, 189-310.
- Kučera, J. 1904: Hromadný nález v Drslavicích u Uh. Brodu, *Pravěk* II, 7-11, 48-60, 131-136, tab. I-II, IV-V, VIII-X.
- Kuśnierz, J. 1998: Die Beile in Polen III. *Prähistorische Bronzefunde* IX, 21. Stuttgart.
- Kytlicová, O. 1959: Příspěvek k otázce bronzových tepaných nádob z mladší a pozdní doby bronzové, *Památky archeologické* L, 120-157.
- Kytlicová, O. 1964: K časovému zařazení depotů horizontu Plzeň-Jíkalka, *Archeologické rozhledy* 16, 516-556, 562-563.
- Kytlicová, O. 1975: Zur geschichtlichen Interpretation der böhmischen Bronzefunde vom Beginn der Jungbronzezeit, *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M.*, 94-114.
- Kytlicová, O. 1981: Ein Beitrag zu den Schmuckgarnituren des böhmischen Knovíz-Milavečers Bereichs. In: *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für W. A. von Brunn*, 213-249. Mainz/Rhein.
- Kytlicová, O. 1988: K sociální struktuře kultury popelnicových polí, *Památky archeologické* LXXIX, 342-389.
- Kytlicová, O. 1991: Die Bronzegefäße in Böhmen. *Prähistorische Bronzefunde* II, 12. Stuttgart.

- Levy, J. E. 1982: *Social and Religious Organization in Bronze Age Denmark*. BAR 124. Oxford.
- Mandera, H.-E. 1985: Einige Bemerkungen zur Deutung bronzezeitlicher Horte, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 15, 187-193.
- Maška, K. J. 1884: Právěké nálezy ve Štramberku, *Časopis Muzejního spolku Olomuckého* I, 15-22, 64-69, 152-159.
- Maška, K. J. 1886: Právěké nálezy ve Štramberku, *Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci* III, 57-65, 119-123, 163-174.
- Matoušek, V. 1999: Hora a jeskyně. Příspěvek ke studiu vývoje vztahu člověka a jeho přírodního prostředí ve střední Evropě od neolitu do raného středověku, *Archeologické rozhledy* LI, 441-456.
- Matthäus, H. – Schumacher-Matthäus, G. 1986: Zyprische Hortfunde. Kult und Metallhandwerk in der späten Bronzezeit, *Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte* 7, 129-191.
- Mauss, M. 1999: Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech. Praha.
- Mayer, E. F. 1977: Die Äxte und Beile in Österreich. *Prähistorische Bronzefunde* IX, 9. München.
- Menke, M. 1982: Studien zu den frühbronzezeitlichen Metalldepots Bayerns, *Jahresbericht der bayerischen Bodendenkmalpflege* 19/20, 1978/79, 5-305.
- Merhart, G. von: 1956: Über blecherne Zierbuckel (Faleren), *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 3, 28-116.
- Merhart, G. von: 1958: Geschnürte Schienen. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 37-38, 1956-1957, 91-147.
- Mertins, O. 1896: Depotfunde der Bronzezeit in Schlesien, *Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift* 6, 293-383.
- Montelius, O. 1903: *Die älteren Kulturperioden im Orient und in Europa*. Stockholm.
- Moucha, V. 2000: Hromadné nálezy ze starší doby bronzové na území Prahy, *Archaeologica Pragensia* 15, 5-71.
- Mozsolics, A. 1955: Neuere hallstattzeitliche Helmfunde aus Ungarn, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* V, 35-59.
- Mozsolics, A. 1967: Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás. Budapest.
- Mozsolics, A. 1973: Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi. Budapest.
- Mozsolics, A. 1985: Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely. Budapest.
- Muhly, J. D. 1976: *The Distribution of Mineral Resources and the Nature of Metal Trade in the Bronze Age*. Hamden.
- Müller-Karpe, H. 1957: *Münchener Urnenfelder*. Kallmünz/Opf.

- Müller-Karpe, H. 1959: Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Berlin.
- Müller-Karpe, H. 1961: Die Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern. München.
- Nebelsick, L. D. 1997: Auf Biegen und Brechen. Ekstatische Elemente bronzezeitlicher Materialopfer – Ein Deutungsversuch. In: Gaben an die Götter – Schätze der Bronzezeit Europas – eine Einführung. In: A. und B. Hänsel (Konzeption und Zusammenstellung), Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas, 35-41. Berlin.
- Nekvasil, J. 1969: Überblick über die Entwicklung der mährischen Lausitzer Kultur unter Berücksichtigung der Einflüsse aus dem donauländischen Milieu. In: Beiträge zur Lausitzer Kultur, 131-159. Berlin.
- Nekvasil, J. 1970: Konečný vývojový stupeň středního (slezského) období lužické kultury na Moravě, Památky archeologické LXI, 15-99.
- Nekvasil, J. 1978: Mohylníky lužické kultury na Moravě, Památky archeologické LXIX, 52-116.
- Nekvasil, J. 1987: Der gegenwärtige Forschungsstand der Lausitzer Kultur während der Urnenfelderperiode in Mähren. In: Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas, 255-262. Praha.
- Nekvasil, J. - Podborský, V. 1991: Bronzegefäße in Mähren. Prähistorische Bronzefunde II, 13. Stuttgart.
- Neustupný, J. 1939: Poklad bronzů na Dreveníku ve Spiši, Sborník Národního muzea v Praze I, 1938-1939, 201-220, tab. XII-XIII.
- Nilsson, M. P. 1955: Geschichte der griechischen Religion. München.
- Novák, P. 1975: Die Schwerter in der Tschechoslowakei I. Prähistorische Bronzefunde IV, 4. München.
- Novotná, M. 1970a: Die Bronzehortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit. Bratislava.
- Novotná, M. 1970b: Die Äxte und Beile in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde IX, 3. München.
- Novotná, M. 1980: Die Nadeln in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XIII, 6. München.
- Novotná, M. 1984: Halsringe und Diademe in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XI, 4. München.
- Novotná, M. 1991: Die Bronzegefäße in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde II, 11. Stuttgart.
- Novotná, M. 2001: Die Fibeln in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XIV, 11. Stuttgart.
- Ostoja-Zagórski, J. 1992: Rola wymiany w pradziejach Europy Środkowej (na przykładzie epoki brązu), Kwartalnik Historii Kultury Materialnej XL, 119-135.
- Ottenjann, H. 1969: Die nordischen Vollgriffschwerter der älteren und mittleren Bronzezeit. Berlin.

- Palátová, H. - Salaš, M. 2002: Depoty keramických nádob doby bronzové na Moravě a v sousedních zemích. *Pravěk Supplementum* 9. Brno.
- Pászthory, K. 1985: Der bronzezeitliche Arm- und Beinschmuck in der Schweiz. *Prähistorische Bronzefunde* X, 3. München.
- Pászthory, K. – Mayer, E. F. 1998: Die Äxte und Beile in Bayern. *Prähistorische Bronzefunde* IX, 20. Stuttgart.
- Patay, P. 1969: Der Bronzefund von Mezökövesd, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XXI, 167-216.
- Patay, P. 1990: Die Bronzegefäße in Ungarn. *Prähistorische Bronzefunde* II, 10. München.
- Patek, E. 1968: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Budapest.
- Pauli, L. 1985: Einige Anmerkungen zum Problem der Hortfunde, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 15, 195-206.
- Paulík, J. – Chropovský, B. 1971: Spindlersfeldské spony na Slovensku, *Zborník Slovenského národného múzea* LXV, 25-47.
- Peroni, R. 1956: Zur Gruppierung mitteleuropäischen Griffzungendolche der späten Bronzezeit, *Badische Fundberichte* 20, 69-92.
- Petrescu-Dîmbovița, M. 1978: Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens. *Prähistorische Bronzefunde* XVIII, 1. München.
- Petrescu-Dîmbovița, M. 1998: Die Arm- und Beinschmuck in Rumänien. *Prähistorische Bronzefunde* X, 4. Stuttgart.
- Podborský, V. 1967a: K datování a původu některých bronzových předmětů ze štramberského Kotouče, *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university* E 12, 7-62.
- Podborský, V. 1967b: Štramberská dýka s křížovým jilcem a otázka rozšíření, původu a datování těchto dýk v Evropě, *Archeologické rozhledy* XIX, 194-220.
- Podborský, V. 1970a: Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit. Brno.
- Podborský, V. 1970b: Jihomoravská halštatská sídliště – I, *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity* E 15, 7-102.
- Podborský, V. 1972: Jihomoravská halštatská sídliště - II, *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity* E 17, 5-54.
- Podborský, V. 2000: „Genius loci“ pravěkých a středověkých ceremoniálních center, *Památky archeologické – Supplementum* 13, 355-360.
- Podborský, V. 2002: Studium religiozity pravěku jako varianta „archeologie nenalezeného“. In: *Archeologie nenalezeného. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla*, 187-205. Praha.
- Podborský, V. - Vildomec, V. 1972: *Pravěk Znojemska*. Brno.
- Primas, M. 1986: Die Sicheln in Mitteleuropa I (Österreich, Schweiz, Süddeutschland). *Prähistorische Bronzefunde* XVIII, 2. München.

- Prüssing, G. 1991: Die Bronzegefäße in Österreich. *Prähistorische Bronzefunde* II, 5. Stuttgart.
- Quillfeldt, I. von 1995: Die Vollgriffschwerter in Süddeutschland. *Prähistorische Bronzefunde* IV, 11. Stuttgart.
- Reim, H. 1974: Die spätbronzezeitlichen Griffplatten-, Griffdorn- und Griffangel-schwerter in Ostfrankreich. *Prähistorische Bronzefunde* IV, 3. München.
- Reinecke, P. 1930: Die Bedeutung der Kupferbergwerke der Ostalpen für die Bronzezeit Europas. In: *Festschrift Schumacher*, 107-115. Mainz.
- Richlý, H. 1894: Die Bronzezeit in Böhmen. Wien.
- Richter, I. 1970: Der Arm- und Beinschmuck der Bronze- und Urnenfelderzeit in Hessen und Rheinhessen. *Prähistorische Bronzefunde* X, 1. München.
- Rittershofer, K.-F. 1983: Der Hortfund von Bühl und seine Beziehungen, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 64, 139-415.
- Rowlands, M. J. 1980: Kinship, alliance and exchange in the European Bronze Age. In: *Settlement and Society in the British Later Bronze Age* (eds. J. C. Barrett, R. J. Bradley). *BAR* 83, 15-55.
- Rutkowski, B. 1972: *Cult Places in the Aegean World*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Rutkowski, B. 1985: Untersuchungen zu bronzezeitlichen Bergheiligtümern auf Kreta, *Germania* 63, 345-359.
- Říhovský, J. 1961: Počátky velatické kultury na Moravě, *Slovenská archeológia* IX, 107-154.
- Říhovský, J. 1963: K poznání starší fáze kultury středodunajských popelnicových polí - velatické kultury, *Sborník Československé společnosti archeologické* 3, 61-115.
- Říhovský, J. 1966: Počátky mladší (podolské) fáze středodunajského okruhu kultury popelnicových polí, *Památky archeologické* LVII, 459-534.
- Říhovský, J. 1972: Die Messer in Mähren und dem Ostalpengebiet. *Prähistorische Bronzefunde* VII, 1. München.
- Říhovský, J. 1979: Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet. *Prähistorische Bronzefunde* XIII, 5. München.
- Říhovský, J. 1982a: Základy středodunajských popelnicových polí na Moravě. *Studie AÚ ČSAV v Brně* X, 1. Praha.
- Říhovský, J. 1982b: Das Urnengräberfeld von Podolí. *Fontes Archaeologiae Moraviae* XV. Brno.
- Říhovský, J. 1989: Die Sichel in Mähren. *Prähistorische Bronzefunde* XVIII, 3. München.
- Říhovský, J. 1992: Die Äxte, Beile, Meißel und Hämmer in Mähren. *Prähistorische Bronzefunde* IX, 17. Stuttgart.
- Říhovský, J. 1993: Die Fibeln in Mähren. *Prähistorische Bronzefunde* XIV, 9. Stuttgart.
- Říhovský, J. 1996: Die Lanzen-, Speer- und Pfeilspitzen in Mähren. *Prähistorische Bronzefunde* V, 2. Stuttgart.

- Řihovský, J. 2000: Die bronzezeitlichen Vollgriffschwerter in Mähren. *Pravěk Supplementum* 7. Brno.
- Salaš, M. 1985: Metalurgická výroba na výšinném sídlišti z doby bronzové u Blučiny, *Časopis Moravského muzea* LXX, 37-56.
- Salaš, M. 1986: Hromadný nález bronzové industrie z Borotína, okr. Blansko, *Archeologické rozhledy* XXXVIII, 139-164.
- Salaš, M. 1989: Der gegenwärtige Forschungsstand der Untersuchungen auf der jung-bronzezeitlichen Höhenfundstelle Cezavy bei Blučina. In: *Studia nad gradami epoki brázu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej*, 113-130. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź.
- Salaš, M. 1990: To the problem of human skeletal remains from the Late Bronze Age in Cezavy near Blučina, *Anthropologie* XXVIII, 221-229.
- Salaš, M. 1997a: Der urnenfelderzeitliche Hortfund von Polešovice. Brno.
- Salaš, M. 1997b: Neue urnenfelderzeitliche Depotfunde von Cezavy bei Blučina (Mähren), *Das Altertum* 43, 3-20.
- Salaš, M. 2002: Neue urnenfelderzeitliche Depotfunde in Mähren - Überlegungen zum Depotfundhorizont Přestavlky, *Anodos, Studies of the Ancient Word* 2/2002, 261-275. Trnava.
- Salaš, M. - Stránský, K. - Winkler, Z. 1989: Nové poznatky o metalurgii doby bronzové na podkladě nálezů z Cezav u Blučiny, *Časopis Moravského muzea* LXXIV, 55-68.
- Salaš, M. - Šmíd, M. 1999: Hromadný bronzový nález ze Služína (okr. Prostějov). Příklad sémanticky signifikantního depozita doby popelnicových polí. *Pravěk Supplementum* 2. Brno.
- Seger, H. 1907: Depotfunde aus der Bronze- und Hallstattzeit, Schlesiens Vorzeit in *Bild und Schrift* IV, 9-43.
- Seger, H. 1936: Schlesische Hortfunde aus der Bronze- und frühen Eisenzeit, *Alt-schlesien* 6, 85-182.
- Schauer, P. 1971: Die Schwerter in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz I. *Prähistorische Bronzefunde* IV, 2. München.
- Schauer, P. 1980: Urnenfelderzeitliche Helmformen und ihre Vorbilder, *Fundberichte aus Hessen* 19/20, 1979/80, 521-543.
- Schumacher, K. 1904: Die bronzezeitlichen Depotfunde Südwestdeutschlands, *Korrespondenzblatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* XXXIV, 1903, 90-101.
- Schumacher-Matthäus, G. 1985: Studien zu bronzezeitlichen Schmucktrachten im Karpatenbecken. Ein Beitrag zur Deutung der Hortfunde im Karpatenbecken. *Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte* 6. Mainz am Rhein.
- Smrž, Z. 1975: Enkláva lužického osídlení v oblasti Boskovické brázdý. *Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně* III, 3. Praha.

- Smrž, Z. – Blažek, J. 2002: Nález bronzových srpů z hory Kletečná (706 m n. m.) v Českém středohoří. K votivním nálezům z vrcholků kopců a hor, Archeologické rozhledy LIV, 791-812.
- Sommerfeld, Ch. 1994: Gerätegeld Sichel. Studien zur monetären Struktur bronzezeitlicher Horte im nördlichen Mitteleuropa. Berlin – New York.
- Soroceanu, T. 1995: Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen – Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten. In: Bronzefunde aus Rumänien (bearb. von T. Soroceanu), 15-80. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 10. Berlin.
- Sprockhoff, E. 1931: Die germanischen Griffzungenschwerter. Berlin-Leipzig.
- Sprockhoff, E. 1932: Niedersächsische Depotfunde der jüngeren Bronzezeit. Hildesheim-Leipzig.
- Sprockhoff, E. 1950: Das Lausitzer Tüllenbeil, Prähistorische Zeitschrift XXXIV-XXXV, 1949-1950, 76-131.
- Sprockhoff, E. 1956: Jungbronzezeitliche Hortfunde der Südzone des nordischen Kreises (Periode V). Mainz.
- Spurný, V. 1954: Pohled do osídlení Hradiska u Kroměříže ve střední době bronzové, Památky archeologické XLV, 357-377.
- Spurný, V. 1982: K časovému a kulturnímu postavení protolůžického horizontu na Moravě. In: Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z południem, 121-133. Kraków-Przemyśl.
- Stapel, A. 1999: Bronzezeitliche Deponierungen im Siedlungsbereich. Tübinger Schriften zur Ur- und frühgeschichtlichen Archäologie 3. Münster.
- Stein, F. 1976: Bronzezeitliche Hortfunde in Süddeutschland. Beiträge zur Interpretation einer Quellengattung. Bonn.
- Stein, F. 1979: Katalog der vorgeschichtlichen Hortfunde in Süddeutschland. Bonn.
- Stuchlík, S. 1979: K poznání vzniku a staršího vývoje lidu středodunajské mohylové kultury na jižní Moravě I-III. Nepubl. rkp. kandidátské disertace. Brno.
- Stuchlík, S. 1988: Bronzové sekeromlaty na Moravě, Památky archeologické LXXIX, 269-328.
- Stuchlík, S. 1990: Die Entstehung der Hügelgräberkultur in Mähren und ihre Entwicklung. In: Beiträge zur Geschichte und Kultur der mitteleuropäischen Bronzezeit, 469-481. Berlin-Nitra.
- Stuchlík, S. 1992: Die Věteřov-Gruppe und die Entstehung der Hügelgräberkultur in Mähren, Prähistorische Zeitschrift 67, 15-42.
- Szafranski, W. 1955: Skarby brązowe z epoki wspólnoty pierwotnej (IV i V okres epoki brązowej) w Wielkopolsce. Warszawa-Wrocław.
- Šaldová, V. 1965: Západní Čechy v pozdní době bronzové – pohřebiště Nynice I, Památky archeologické LVI, 1-96.
- Taylor, R. J. 1993: Hoards of the Bronze Age in Southern Britain. BAR 228. Oxford.

- Teržan, B. et al. 1995: Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrane in bronaste dobe na Slovenskem. – Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia. I. Ljubljana.
- Teržan, B. et al. 1996: Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrane in bronaste dobe na Slovenskem. – Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia. II. Ljubljana.
- Thrane, H. 1962: The Earliest Bronze Vessels in Denmark's Bronze Age, *Acta Archaeologica København* XXXIII, 109-163.
- Tihelka, K. 1960: Moravský věteřovský typ, *Památky archeologické* LI, 27-135.
- Tihelka, K. 1961: Význačný hrob velatické kultury na Cezavách u Blučiny, *Památky archeologické* LII, 201-208.
- Tihelka, K. 1965: Hort- und Einzelfunde der Úněticer Kultur und des Věteřover Typus in Mähren. *Fontes Archaeologiae Moraviae* IV. Brno.
- Tihelka, K. 1969: Velatice culture burials at Blučina. *Fontes Archaeologici Pragenses* 13. Praha.
- Torbrügge, W. 1960: Die Bronzezeit in Bayern. Stand der Forschung zur relativen Chronologie, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 40, 1959, 1-78.
- Veličák, L. 1983: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra.
- Vinski-Gasparini, K. 1973: Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj. Zadar.
- Vladár, J. 1974: Die Dolche in der Slowakei. *Prähistorische Bronzefunde* VI, 3. München.
- Vulpe, A. 1970: Die Äxte und Beile in Rumänien I. *Prähistorische Bronzefunde* IX, 2. München.
- Wells, P. S. 1983: Rural economy in the Early Iron Age. Excavations at Hascherkeller, 1978-1981. Cambridge.
- Wels-Weyrauch, U. 1978: Die Anhänger und Halsringe in Südwestdeutschland und Nordbayern. *Prähistorische Bronzefunde* XI, 1. München.
- Willvonseder, K. 1937: Die mittlere Bronzezeit in Österreich. Wien.
- Willroth, K.-H. 1985a: Aspekte älterbronzezeitlicher Deponierungen im südlichen Skandinavien, *Germania* 63, 361-400.
- Willroth, K.-H. 1985b: Die Hortfunde der älteren Bronzezeit in Südschweden und auf den dänischen Inseln. *Offa-Bücher* 55. Neumünster.
- Winghart, S. 1987: Vorgeschichtliche Deponate im ostbayerischen Grenzgebiet und im Schwarzwald, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 67, 89-201.

Summary

The main and the fundamental output of the project has become two-volumed monograph publication „Bronze Hoards of the Middle and Late Bronze Age in Moravia“ published by Moravian Regional Museum in Brno (2005). This work brings particularly a detailed register of 202 collected hoards (twelve from Middle Bronze Age, one hundred and fifty-two from Urnfield period and thirty-eight controversial units), that include about 8500 mostly bronze and copper implements, each of them has an individual evidence.

Next to the catalogue, the most important part of the publication is given to the detailed typological-chronological analysis of all implements of the hoards which led into determining the time ensuing horizons of hoards. The other parts of the analysis are the characters of the contents and the cultural relationships for Middle Danubian and for Lausitz region of Moravia either. According to the contents the hoards were selected cluster analysis for the subject groups because their cultural and environmental context shows the existence of regional depositions habits. Individually the attention was paid to topography of hoards, their finding places and the relationship to coincidental settlement, especially to pottery hoards and to hill and fortified settlements.

All these detailed analysis, searches and statistics helped to find out significant evidence for historical interpretation of bronze hoards. In most cases this specific category represents archeological source structures sacred depositions of non funeral sense, e.g. as votive offerings.